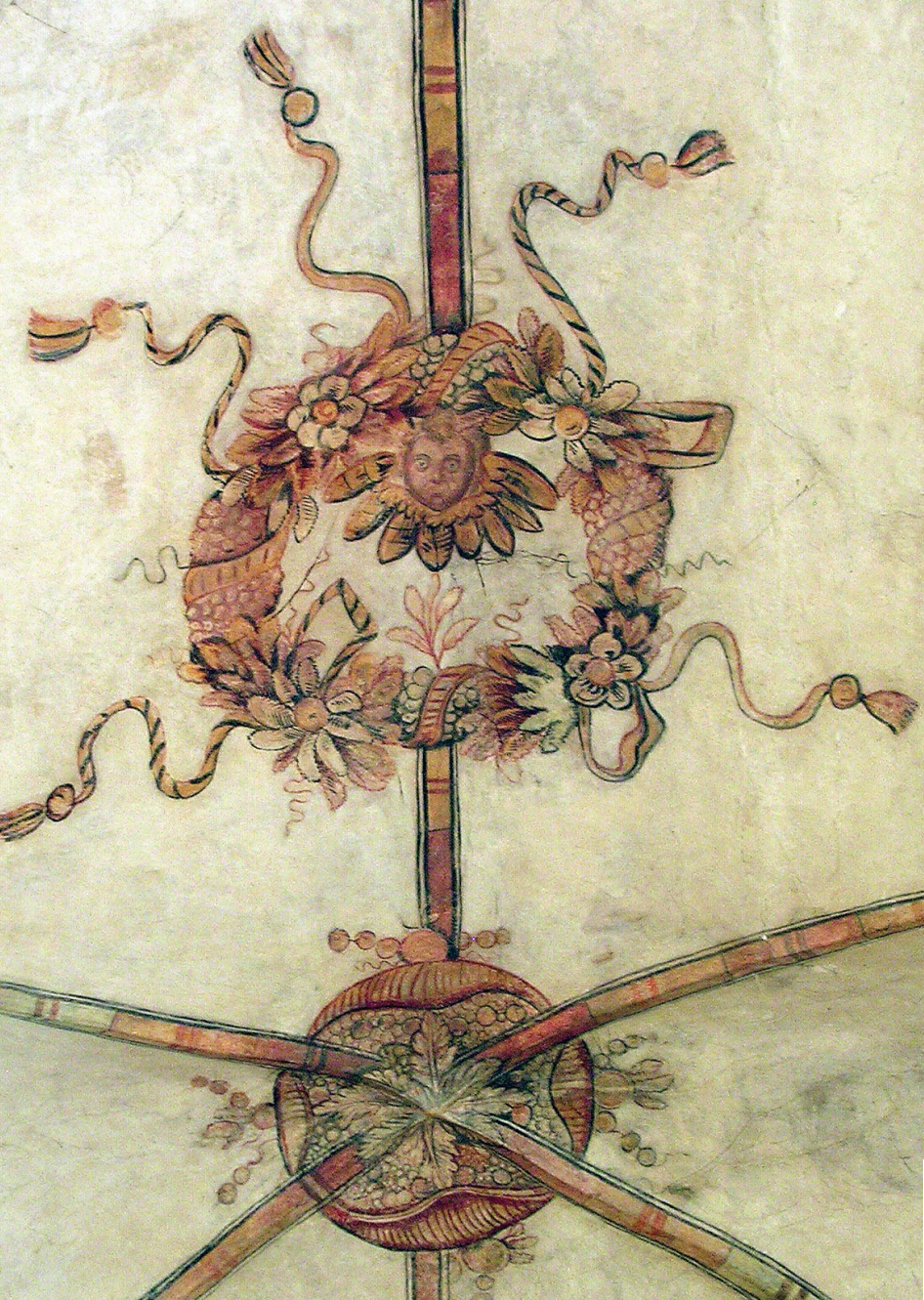

Vavřinec Benedikt z Nudožer

Portrét renesančního učenice

Martin Hemelík

Vavřinec Benedikt z Nudožer
Portrét renesančního učenice

IGLAVIA DOCTA
svazek I.

Tato kniha vychází s finanční podporou interního grantu
Vysoké školy polytechnické Jihlava.

© Martin Hemelík 2011

© akad. malíř Vladimír Netolička 2011

© Vysoká škola polytechnická Jihlava 2011

IGLAVIA DOCTA

aneb

úvodní slovo k malé ediční řadě vydávané
Vysokou školou polytechnickou Jihlava

Metropole kraje Vysočina statutární město Jihlava má od roku 2004 svou vlastní vysokoškolskou instituci – veřejnou vysokou školu, která nese název Vysoká škola polytechnická Jihlava. Její vznik lze bezpochyby označit za logické vyústění a dovršení procesu rozvoje vyššího a vysokého školství, které má v samotném srdci Vysočiny staletou tradici, na niž může být celý jihlavský region právem hrdý.

První zmínky o rozvinutější podobě jihlavského městského školství se datují do druhé poloviny 13. století.¹ Nicméně jeho skutečný „zlatý věk“ nastal ve druhé polovině 16. století, zejména v souvislosti se vznikem a rozvojem vyšší latinské městské školy (tzv. partikulární školy), jež byla v mnoha ohledech srovnatelná s leckterým tehdejším vysokým učením a jejíž podoba byla výrazně ovlivněna melan-

¹ Jako správce jihlavské městské školy (*rector scholarum*) je v pramenech zmiňován vzdělaný kněz a právník, a rovněž městský notář, Heřman. Je doložen (snad spolehlivě) již zhruba k rozmezí let 1277–1284. Viz Pisková, R. a kol.: *Jihlava*, NLN, Praha 2009, str. 85.

chthonovskou humanistickou školskou reformou² šířící se z německých protestantských zemí během celého 16. století. Ve spojitosti s vynikající úrovní této výchovně vzdělávací instituce se Jihlava stala jedním z tehdejších nejvýznamnějších center humanistické vzdělanosti nejen ve svém regionu, ale i v celém rámci českých a moravských historických zemí.

Tato historická skutečnost musí být nejen dostatečně a v co nejširších souvislostech prozkoumána, ale také často připomínána a popularizována. Historická a archivní zkoumání a bádání jsou záležitostmi příslušných odborníků a specializovaných pracovišť. Popularizace výsledků jejich práce a seznamování široké jihlavské veřejnosti (a nejen jí) s nejrůznějšími aspekty této přeslavné kapitoly jihlavských dějin pak jistě přísluší mnoha a mnoha dalším institucím.

Nedávno založená jihlavská veřejná vysoká škola mezi takové instituce přirozeně patří, neboť ač je to jedna z nejmladších veřejných vysokých škol v České republice, má všechny předpoklady k tomu, aby se postupně stala významným centrem vzdělanosti a kulturního dění nejen v samotném statutárním městě Jihlava, ale i v celém regionu. Proto má její současné vedení eminentní zájem na tom, aby

² V odborné literatuře se lze setkat s označením „melanchthonovský ciceroniasmus“, a to i přesto, že autoritativní postavení a vliv Marca Tullia Cicera byl dobově reflektován a leckdy i kritizován. Viz Storchová, L.: *Paupertate styloque connecti (Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích)*, Scriptorium, Praha 2011, str. 85 a násl.

měla jihlavská veřejnost (a potažmo nejen ona) co nejvíce příležitostí podrobně se seznamovat s bohatou a dlouhou tradicí jihlavského vyššího a vysokého školství.

Prvním počinem v této oblasti se stala instalace stálé výstavy věnované historii jihlavské vyšší latinské humanistické školy (1561–1623), jejíž slavnostní vernisáž se odehrála v červnu 2011 ve foyer před aulou Vysoké školy polytechnické Jihlava. Od této vernisáže je výstava v pracovních dnech zdarma přístupna každému zájemci. Kterýkoli občan či návštěvník metropole Vysočiny tak má konečně příležitost získat podrobnější informace o historii jedné z nejvýznamnějších humanistických vzdělávacích institucí raného novověku v Čechách a na Moravě.³

Druhý počín, kterého se vedení jihlavské vysoké školy ujalo a finančně ho podpořilo a zajistilo interním grantem, představuje tato nevelká publikace, která je prvním svazkem malé ediční řady vydávané Vysokou školou polytechnickou Jihlava pod názvem „*IGLAVIA DOCTA*“ („Učená Jihlava“). Jednotlivé svazky této ediční řady (postupně uveřejňované v následujících několika letech) by měly jihlavské veřejnosti (a nejen jí) představit a přiblížit ty osobnosti české a morav-

³ Slavnostní vernisáž se odehrála v rámci semináře „*Staleté kořeny a tradice jihlavského vyššího a vysokého učení*“, který VŠPJ uspořádala při příležitosti 450. výročí vzniku vyšší latinské školy a jehož obsah byl zaměřen na historii jednotlivých vzdělávacích institucí existujících v minulosti v Jihlavě.

ské kulturní historie, jež měly úzké vazby k jihlavské vyšší latinské škole a k městu Jihlava vůbec a během svého života výrazným způsobem zasáhly do vývoje české vzdělanosti a kultury. Ač byly jejich osudy velice různorodé a jejich pozdější působišť byla často od Jihlavy velmi vzdálená, základní předpoklady pro své budoucí působení ve světě české kultury a vzdělanosti získaly právě na jihlavské akademii, což zásadně přispívalo k tomu, že se v oné době jihlavská partikulární škola těšila všeobecné úctě a respektu a studium na ní lákalo zájemce z nejrozdílnějších koutů Čech i Moravy.

Mezi takové výrazné postavy (a přitom často poněkud pozapomenuté, resp. více či méně známé spíše odborné veřejnosti) náležel například Vavřinec Benedikt z Nudožer, jehož životu a dílu je věnován první svazek ediční řady, dále Jan Campanus Vodňanský, Martin Bacháček z Nauměřic, Hynek Brtnický z Valdštejna a další. Neobyčejně zajímavými postavami byli rovněž samotní správci (rektoři) a učitelé jihlavské vyšší latinské školy. Všem těmto osobnostem budou v rámci ediční řady *IGLAVIA DOCTA* věnovány popularizujícím způsobem sestavené biografie, jejichž prostřednictvím by se měl ukázat zásadní význam humanistické vzdělávací instituce, kterou se může historie města Jihlavy právem pyšnit. Kromě toho bude v budoucnu jeden svazek ediční řady věnován pozoruhodné osobnosti PhDr. Františka Marka (1913–1987), který vykonal pro objasnění historického a kulturního významu jihlavské latinské školy nesmírně mnoho záslužné práce a jehož sté výročí narození si zanedlouho budeme připomínat.

Připravovaná ediční řada bude tedy mít takto určený obsah i formální podobu. Její první svazek, který se dostává laskavým čtenářům do rukou, je věnován, jak už bylo uvedeno, absolventu jihlavské akademie a pozdějšímu děkanu artistické fakulty a prorektoru Karlovy univerzity v Praze Vavřinci Benediktu z Nudožer, který v dějinách české vzdělanosti zanechal nesmazatelnou stopu. Právem mu tedy náleží čestné místo mezi těmi, kdož reprezentovali a dosud reprezentují „Učenou Jihlavu“ a mohou svým životem i dílem poskytovat také dnes vydatný pramen inspirace a poučení zcela v duchu vyjádření slavného historika Jacoba Burckhardta, který o životě a působení učenců pozdního středověku a renesance napsal:

„*Náš život je zaměstnáním, tehdejší život byl jsoucnem.*“⁴

Nelze než si přát a zároveň doufat, že jednotlivé svazky malé ediční řady *IGLAVIA DOCTA* vydávané Vysokou školou polytechnickou Jihlava naleznou mnoho pozorných a vnímavých čtenářů. Jedině tak totiž vskutku naplní své poslání.

Martin Hemelík
editor ediční řady

⁴ Citováno podle Furman, H.: *Středověk kolem nás*, H&H, Praha 2006, str. 44.

Poděkování

Jako autor této publikace jsem povinován vyslovit vřelé poděkování panu PhDr. Ing. Vladimíru Kyprému, Ph.D. a paní Jitce Kalabusové za pečlivé pročtení rukopisu a za všechny velice přínosné a obohacující připomínky a náměty.

**Vavřinec Benedikt z Nudožer
(1555–1615)**

(Kresba M.H.)

Základní charakteristika

Renesanční učenec **Vavřinec Benedikt z Nudožer** (1555–1615) je bezesporu jednou z nejpozoruhodnějších historických postav, jejichž životní osudy jsou řadou nitek a pout svázány s vyšší latinskou městskou školou v Jihlavě. Pozornosti hodné jsou mnohé děje a události jeho života a celé jeho životní dílo.

Ač rodem Slovák, jeho místo je v dějinách české a moravské vzdělanosti a kultury raného novověku nezastupitelné. Ostatně největší část svého života prožil v českých a moravských městech. Přitom však na své rodné Slovensko a na svou rodnou řeč nikdy nezapomínal. Proto je jeho jméno zcela oprávněně zmiňováno i v dějinách slovenské kultury a vzdělanosti.⁵

Z faktu, že nejznámějším a jistě i nejdůležitějším Benediktovým dílem je pojednání o české gramatice, by bylo možno usuzovat, že jazykověda byla jeho hlavním zájmem a předmětem zkoumání. Takový závěr by nebyl přesný. Benediktův

⁵ Slovenská kulturní a vědecká veřejnost věnovala v posledních letech postavě svého rodáka a krajana zvýšenou pozornost. Svědčí o tom i zajímavé vzpomínkové slavnosti pod názvem „Brána jazykov otvorená“, které se dne 7. srpna 2010 konaly v obci Nedožery-Brezany a byly věnovány 455. výročí narození a 395. výročí úmrtí Vavřince Benedikta z Nudožer. Viz <http://www.kulpin.net/aktuality/vavrinec-benedikt-z-nedozier.html>.

rozhled, invence a schopnost pronikavě zasáhnout (tj. vstoupit do určité oblasti lidského vědění a odhalovat důležité a podstatné souvislosti a spolu s tím vnášet dosud neznámé postupy a metody zkoumání) byly rozprostřeny do mnoha dalších oborů. Byl nejen skvělým jazykovědcem, nýbrž i talentovaným (latinským a českým) básníkem a hudebníkem. Svůj zájem soustředil i do oblasti matematiky a logiky. Ve své době byl navíc znám jako výborný učitel a organizátor a reformátor školského systému jak ve sféře středního či vyššího, tak i vysokého školství.

Přestože dostal do vínku mnohé nadání a talent, nebyla jeho cesta světem vzdělanosti a učení snadná. Vyšších akademických gradů dosáhl Benedikt až v pozdějším věku a zdaleka se k nim nedostával přímočarým způsobem. Na druhé straně v závěru svého života již byl obecně respektován jako „vysoce učený muž“⁶, který prakticky všechno své životní úsilí a energii soustředil na učené bádání a nejrůznější formy pedagogického působení.

Zejména v důsledku těchto stránek jeho života se setkáváme se jménem Vavřinec Benedikt z Nudožer nejen v kompendiích a studiích z dějin české lingvistiky, ale také v přehle-

⁶ Takovými slovy hodnotil postavu Vavřince Benedikta z Nudožer ve své smuteční intimaci prorektor Karlova vysokého učení v Praze Mikuláš Troilus Hagiochoranus. Viz *Archiv Karlovy univerzity*, sign. A17, folio 455-462. (Cit. dle stati Kollárik, O.: *Laurenc Benedikt Nudožerský*, Dostupné z http://www.snk.sk/swift_data/source/.)

dech historie českého písemnictví z přelomu 16. a 17. století, stejně jako v odborných statích o dějinách Karlova vysokého učení v Praze a v popisech historie některých českých a moravských partikulárních škol (Jihlava, Uherský Brod, Žatec, Německý Brod).

V tomto směru význam a rozsah jeho působení výborně koresponduje s dobou, v níž žil, neboť během 16. století (resp. až do osudného stavovského povstání na počátku 17. století) dosáhla kultura a vzdělanost v českých a moravských historických zemích jednoho ze svých vrcholů.

Již podobné krátké a stručné charakteristiky Benediktovy osobnosti by stačily k tomu, aby bylo jeho jméno zařazeno na jedno z předních míst v pomyslné galerii významných studentů a absolventů vyšší latinské humanistické školy v Jihlavě, jejíž existence byla omezena lety 1561 a 1623. Nejenže úspěšně využil a rozvinul základy humanistické vzdělanosti, kterých se mu na jihlavské škole dostalo, a posléze získal bakalářský a magisterský gradus na pražském vysokém učení, ale především své vzdělání využíval k trvalému povznášení českého jazyka a české jazykové kultury a v duchu melanchthonovského pedagogického humanismu, který se prolínal celou existencí jihlavské partikulární školy, upotřebil vysokou míru své vzdělanosti a učenosti v rozvíjení českého vzdělávacího systému a zejména jeho středního stupně. Je patrné, že v tomto ohledu přesáhl zdaleka význam působení Vavřince Benedikta z Nudožer lokální meze a spolu s proslulostí jeho jména se šířila i sláva a pověst jihlavské akademie po celém území Čech a Moravy.

V případě tohoto typického renesančního učenice je však třeba připomenout další důležitý moment. Jméno Vavřince Benedikta z Nudožer symbolizuje totiž ještě jednu podstatnou okolnost. Český humanismus druhé poloviny 16. století se často prolínal se světem slovenské humanistické vzdělanosti. V českém prostředí působila řada vzdělavců slovenského původu a Benedikt patřil mezi nejvýznamnější. V tomto ohledu by bylo možno při použití současných měřítek a kritérií hovořit o mezinárodním (či evropském) ohlasu a významu jeho působení. (Jak už bylo uvedeno, o zájmu slovenské kulturní veřejnosti svědčí ta skutečnost, že před nedávnem proběhly na Slovensku zajímavé oslavy spojené s kulatějšími výročími Benediktova života. Představitelé slovenské vědy a kultury si zřejmě odkazu svého učeného krajana vysoce váží.⁷)

Pokud si uvědomíme mnohé základní charakteristiky významu osobnosti Vavřince Benedikta z Nudožer, nelze než si zároveň trochu povzdychnout nad tím, že v českém prostředí je jméno tohoto renesančního učenice známo spíše jen v užších odborných kruzích, a to ještě pouze některých (zejména se jedná o odborníky z řad bohemistů, lingvistů či literárních historiků). Tato drobná biografie, kterou laskavý čtenář dostává do rukou, by měla přispět k tomu, aby se osobnost Vavřince Benedikta

⁷ Viz poznámku č. 5. Pro zvědavějšího čtenáře bude vhodné upozornění na to, že návštěvník těchto internetových stránek si může prohlédnout také Benediktovy památníky v rodných Nudožerech.

z Nudožer stala známější alespoň mezi studenty jihlavských středních škol a jihlavského vysokého učení a potažmo i v celé jihlavské veřejnosti. Každé město, městečko i obec by si měla těch osobností, jejichž jméno je svázáno s jejich názvem, vážit a připomínat si je.

Ostatně nejde pouze o jakousi „světskou slávu“. Postava Vavřince Benedikta z Nudožer může velice dobře sloužit jako určitý vzor i z hlediska občanských a mravních postojů, širokého kulturního rozhledu, respektu k duchovním hodnotám a k duchovnímu bohatství národa, využití a rozvinutí lidského poznání. Takových vzorů není nikdy nazbyt a o to více a častěji je třeba je připomínat.

Jistě je možné namítnout, že tento učenec působil v době dávno minulé a ve zcela jiných společenských reáliích. Nicméně jeho osobní nasazení, jeho elán a energie, se kterou se věnoval jak vědeckému bádání, tak pedagogickému působení, mohou v řadě momentů inspirovat i v době dnešní a ve společenských reáliích počátku 21. století.

Život Vavřince Benedikta z Nudožer

O rodinném původu Vavřince Benedikta z Nudožer toho není příliš známo a o jeho raném mládí rovněž nemáme dostatek informací. Vše, co máme k dispozici, má charakter rekonstruovaných poznatků, které pocházejí z drobných zmínek a poznámek v Benediktových textech a popřípadě z dalších, často kusých informací z dobových zdrojů.

Vavřinec z rodu Benediktů se pravděpodobně narodil 10. srpna 1555 v obci Nudožery, nacházející se severně od Prievidzi. (Na současné mapě Slovenska už nalezneme pouze obec Nedožery-Brezany v oblasti tzv. horní Nitry.⁸⁾) Pocházel snad z měšťanské rodiny. Podle jistých indicií zřejmě v poměrně raném věku oboustranně osiřel. O jeho rodičích či sourozencích však bohužel v historických pramenech nenalézáme žádných zmínek. V některých archivních pramenech (například v dobových materiálech uložených v *Archivu Karlovy univerzity v Praze*) se podařilo nalézt několik fragmentárních informací o jeho vzdálenějších příbuzných.

⁸ Se jménem Benediktovy rodné obce jsou spojeny jisté problémy. Vyskytuje se totiž v pramenech v různých podobách – Nudožery, Nedožery, Nudožiery, Nedožiery. Sám Benedikt často používal přídomek „Nudožerinus“, proto budeme používat rovněž tvar Nudožery.

Takovým způsobem byly například získány poznatky o Vavřincově strýci Samuelu Benediktovi, který žil na jižní Moravě v obci Frauendorf poblíž Znojma⁹ a ke kterému se Vavřinec podle určitých náznaků uchýlil krátce po svém osiření. Rovněž tak byly dohledány zprávy o jeho bratranci Tobiaši Benediktovi z Frauendorfu, jenž se o řadu let později stal na artistické fakultě Karlova vysokého učení v Praze dokonce Vavřincovým studentem. V *Archivu Karlovy univerzity* je rovněž uložen dokument, podle kterého se nedlouho po Vavřincově úmrtí v červnu roku 1615 přihlásil o pozůstalost další jeho strýc, jakýsi Jonáš Benedikt, občan východoslovenského Prešova.¹⁰

Nedostatek dobře výtěžných dobových materiálů a pramenů se výrazně projevil i v tom, že existují pouze nejasné a jaksi střípkovité informace o vzdělání, kterého se malému Vavřincovi dostalo. První základy vzdělanosti získal pravděpodobně v evangelických školách v Brezanech a v Prievidzi. V literatuře¹¹ se také uvádí, že na rozvoj přirozeného nadání

⁹ Podle názoru některých autorů se jednalo o obec Panenská (dříve Frauendorf) u Jemnice na jihozápadní Moravě. Viz Pisková, R. a kol.: cit. dílo, str. 308.

¹⁰ Viz *Archiv Karlovy univerzity v Praze*, sign. A 17 VI, folio 536. (Cit. dle Kollárik, O.: cit. stat'.)

¹¹ Srov. například heslo Vavřinec Benedikt z Nudožer ve *Slovníku osobností jazykovědné bobemistiky*, jehož autorkou je K. Kuncová (viz http://kcjl.modry.cz/studenti/sl_index.htm), popřípadě předmluvu Nancy S. Smith k novému vydání Nudožerského *Gramatiky*: Vavřinec

malého Vavřince výrazně působil rektor prievidské školy Albert Husselius. (Jméno tohoto školského správce vzpomíná Benedikt v předmluvě ke své *Gramatice* a píše o něm velice pochvalná slova.¹²) Tato informace je však přinejmenším sporná. Albert Husselius působil jako správce (rektor) na škole v Prievidzi v letech 1580–1583. V té době už však bylo Vavřinci Benediktu z Nudožer více než 25 let a je tedy více než nepravděpodobné, že by v tomto věku navštěvoval nižší městskou školu v Prievidzi.¹³

Naopak za naprosto spolehlivou lze pokládat informaci o tom, že kolem roku 1586 studoval již na vyšší městské latinské škole v Jihlavě. V čele této akademie tehdy stál vynikající rektor Jáchym Golcius (jeho rektorské období spadá

Benedikt z Nudožer: *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo*, ed. N.S. Smith, FF OU, nakladatelství Tilia, Ostrava 1999, str. I. (Toto vydání bude dále citováno pod zkratkou NSS.)

¹² „Exstiterunt tamen quidam, qui aliquid conati sunt: qualis vel inprimis fuit piae memoriae doctissimus vir Albertus Husselius Prividiae, qui suos discipulos, et ad rectam orthographiam, et ad ornatorem cultioremque sermonem adsuefaciebat...“ (NSS, str. 6) („Byli však i takoví, kteří se jakžtakž snažili: nuže takovým byl především blahé paměti velmi učený muž Albert Husselius v Prievidzi, který své žáky vyučoval i správnému pravopisu i ozdobnější a vytríbenější řeči.“ České znění vzniklo úpravou slovenského překladu částí z předmluvy, kterou Benedikt připojil ke své *Gramatice*. (Upravil M.H.) (Cit. dle http://internal.ulib.sk/sluzby/pmsk/nedozersky_1603/gramatika.html.)

¹³ Viz Kollárik, O.: cit. stat', str. 131.

do let 1586–1592¹⁴⁾ a Benediktovým spolužákem a přítelem byl pozdější rektor pražského vysokého učení Jan Campanus Vodňanský.¹⁵ Sama informace je spolehlivá, nicméně časové okolnosti Benediktových jihlavských studií úplně jasné nejsou. Je to pravděpodobně způsobené tím, že jihlavská studia zřejmě trvala déle, než bylo obvyklé, z důvodu vážného onemocnění, které Benedikta v jejich průběhu postihlo. Dokonce existují i zprávy o tom, že mladý muž tehdy upadl na delší dobu do bezvědomého stavu.¹⁶ Nakonec se mu však zákeřnou chorobu podařilo překonat a mohl tak pokračovat ve svém dalším studiu a posléze i v akademické dráze.

Dalším opěrným časovým údajem prokazatelným z dobových pramenů je rok 1587, kdy Vavřinec Benedikt z Nudožer ve věku 32 let začíná studovat na artistické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Jak bylo tehdy běžným zvykem, svá studia v brzké době nezakončil ziskem bakalářského gradu. Nicméně musel být studentem pilným a dobrým,

¹⁴ Pisková, R. a kol.: cit. dílo, str. 306.

¹⁵ V epitafu na Vavřince Benedikta z Nudožer jeho přítel a pozdější rektor Karlova vysokého učení v Praze Jan Campanus Vodňanský tyto okolnosti připomíná:

*Tato láska mě z vlasti v moravskou Jihlavu vedla,
původcem studia kde veliký Golcius byl.*

Citováno dle Marek, F. : Humanistická škola v Jihlavě. In *De vita scholastica aneb O životě ve školách*, VŠPJ, Jihlava 2011, str. 47.

¹⁶ Tuto informaci podávají jen někteří autoři, viz např. Mikulčák, J.: *Nástin dějin vyučování v matematice (a také školy) v českých zemích do roku 1918*, Matfyzpress, Praha 2010, str. 48.

neboť se už v roce 1593 objevuje jako učitel na městské škole v Moravských Budějovicích.

(Podle Zikmunda Wintera¹⁷ to byla v renesanční době běžná praxe. Tzv. bakalaureandi – tj. studenti, kteří absolvovali rok a více studií na univerzitě – neskládali hned bakalářský examen, nýbrž odcházeli jako učitelé (lektoři) na některou z tehdy existujících městských škol. Podobná praxe byla navíc umožněna tím, že hranice mezi vzděláváním na městských partikulárních školách a na artistické fakultě se do značné míry nedala přesně určit, resp. na obou typech školských institucí se překrývala kurikula.¹⁸)

Vavřinec Benedikt z Nudožer však v Moravských Budějovicích příliš dlouho nepobyl. Hned následujícího roku se odebral do východnějších oblastí Moravy a jeho jméno se objevuje na pozici správce (rektora) městské školy v Uherském Brodu. Ani tady nebyla jeho pedagogická a správcovská praxe dlouhodobá. (Jen pro upřesnění je nutno dodat, že v renesanční době nebyl podobný postup ničím neobvyklý.) Po roce působení se v roce 1595 vrací do Prahy, aby dokončil svá studia. Je třeba si uvědomit, že v té době už mu bylo 40 let, avšak to nebylo v prostředí renesančních vzdělavců nic výjimečného.

¹⁷ Viz Winter, Z.: *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, F. Řivnáč, Praha 1899, str. 473 a násl.

¹⁸ Viz Štorchová, L.: cit.dílo, str. 186.

Samotná univerzitní studia ovšem zdaleka nepředstavovala jedinou náplň Benediktova času. Už od svého pobytu v Uherském Brodě začal pracovat v jazykovědné oblasti a s velkým elánem se pustil do práce na svém hlavním vědeckém díle o mluvnici českého jazyka.¹⁹ Kromě toho tehdy zahájil i svou dráhu překladatele²⁰, literáta a básníka. Byť dosud nebyl ověřen bakalářským vavřínem, prokázal mnohé schopnosti a nadání a jeho jméno se stávalo stále známější nejen v samotném akademickém prostředí, nýbrž i mezi pražskými humanisty a intelektuály. To všechno jistě přispělo k tomu, že se brzy dočkal Benedikt od nejvyšších představitelů tehdejšího vysokého školství i prvního výrazného ocenění své práce.

Staroslavné pražské vysoké učení, resp. jeho čelní představitelé se rozhodli v roce 1596 zřídit při Karlově univerzitě jakousi vzorovou vzdělávací instituci – partikulární školu spojenou se studentským internátem. Tyto „akademické třídy“ (*classes academicae*) se měly stát určitým prototypem vyšší internátní školy, dnes bychom zřejmě řekli akademického gymnázia. Vedení Karlova učení ustavilo celkem pět tříd a tehdejší rektor univerzity Martin Bacháček z Nauměřic byl pověřen úkolem přijmout do jednotlivých tříd nejlepší pedagogy. Jistě se tomuto úkolu věnoval s velikou odpovědností

¹⁹ Jednalo se o jeho *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo*.

²⁰ Jak uvidíme, věnoval se Benedikt především překladům latinských textů a básnických děl do českého jazyka.

a pozorností. Nakonec pro nejvyšší, pátou akademickou třídu padla jeho volba na člena univerzitní Karlovy koleje, absolventa jihlavské partikulární školy a v té době již zkušeného pedagoga Vavřince Benedikta z Nudožer.

Na svém učitelském postu na akademickém gymnáziu působil Benedikt až do roku 1599. Mezi tím se však dovršila jedna etapa jeho vlastní cesty za vzděláním. 16. dne měsíce září roku 1597 ho rektor Karlovy univerzity Martin Bacháček z Nauměřic povýšil na bakaláře svobodných umění (*baccalaureus in artibus*). Při bakalářské promoci pronesl Benedikt slavnostní řeč (thesi) na téma: „*Num commodius: sit hostium fines invadere an domi hostem operiri?*“²¹ (Pokud by někomu připadalo téma slavnostní řeči poněkud kuriózní, je třeba připomenout, že se lze v archivních univerzitních záznamech setkat ještě s daleko kurióznějšími tématy.²² Nicméně v případě tématu Benediktovy řeči je jeho odlehlost pouze zdánlivá. Nutno si totiž uvědomit, že Vavřincovo rodné Slovensko bylo na konci 16. století sužováno neustálými válečnými konflikty s osmanskými Turky a často muselo čelit jejich ničivým vpádům.)

²¹ Volně přeloženo: „Co je příhodnější: proniknout na území nepřátel anebo očekávat nepřitele doma?“ Viz *Archiv Karlovy univerzity*, sign. A 17 IV, folio 494. (Tzv. Collactanea Marka Bydžovského z Florentýna v Lobkovické bibliotéce – M. Marcus Bydžovinus a Florentino: *Liber intimationum quarundam publicae in alma academia Pragensi editarum et cl. virorum de eadem bene meritorum epithaphia.*) (Cit. dle Winter, Z.: cit. dílo, str. 507, přel. M.H.)

²² Viz Winter, Z.: cit. dílo, str. 499 a násl.

Po dovršení této etapy pokračoval Benedikt dále ve vyšším stupni studií a v roce 1598 je uváděn v univerzitních dokumentech mezi studenty či chovanci (*alumnus collegiorum*) koleje královny Hedvigy. V souběhu s tím i nadále působí na akademickém gymnáziu, a to až do letních měsíců roku 1599, kdy byla tato škola výnosem císaře Rudolfa II. zavřena kvůli morové nákaze.

Obojí výrazně přispívalo k rozvoji Benediktovy osobnosti. Zejména pedagogické zkušenosti propojené s možností být účasten na výuce předních mistrů pražského vysokého učení neobyčejně rozšiřovaly Benediktův rozhled a obohacovaly jeho vědění a poznání. Z toho pak vyrůstalo jeho renomé učeného, počestného a spravedlivého muže. Brzy měly být všechny pozitivní stránky života učenčova náležitě oceněny.

Desátého října 1599 byl Vavřinec Benedikt z Nudožer vybrán a ustanoven za správce (*rector scholarum*) tehdy zřejmě nejprestižnější a nejvýznamnější partikulární školy v Čechách – vyšší latinské školy v Žatci. Toto ustanovení lze bez nadsázky považovat za jednoznačné ocenění nesporných Vavřincových zásluh na poli vědy i v oblasti pedagogických schopností a dovedností. Navíc pobyt na městské škole v Žatci měl pro Benedikta také jiný důležitý rozměr. Jeho učitelským kolegou zde totiž byl latinsky i česky píšící humanista Matyáš Gryll z Gryllova (1551 až 1611), bývalý děkan artistické fakulty pražského vysokého učení a od roku 1582 písař na žatecké radnici.²³ (Zřejmě

pod jeho vlivem se později Benedikt věnoval parafrázím žalmů v českém jazyce.²⁴⁾

Nebylo to však jediné ocenění. Záhy se učený školský správce dočkal dalšího. Totiž hned v následujícím roce se završila druhá etapa jeho akademické dráhy. 4. července roku 1600 byl Vavřinec Benedikt z Nudožer promován rektorem Karlovy univerzity Martinem Bacháčkem z Nauměřic na mistra svobodných umění (*magister in artibus*). Tentokrát věnoval Benedikt svou promoční řeč tématu: „*Utrum benefactores plus ament eos, quos beneficiis affecerunt, an contra?*“²⁵

Jako zajímavost lze uvést, že při této promoci odpustila artistická fakulta novým mistrům (bylo jich celkem osm) platbu jednoho zlatého groše. Tato benevolence však byla spojena s podmínkou, že noví licenciáti magisterského gradu neodmítnou přizvání k výuce na artistické fakultě po dobu alespoň dvou let. Pokud by tuto podmínku nesplnili, museli by noví mistři své fakultě zlatý groš splatit.²⁶ V případě Mistra Benedikta nebylo možné tuto podmínku splnit hned v důsledku jeho povinností školského správce v Žatci. K jejímu naplnění došlo až posléze.

²³ Viz Kollárik, O.: cit. stat', str. 133.

²⁴ Srov. Koupil, O.: *Grammatykáři (Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672)*, Karolinum, Praha 2007, str. 139.

²⁵ Volně přeloženo: „Zda dobrodinci ve větší míře milují ty, kterým činí dobro, anebo naopak?“ Viz Bydžovského Collactanea, *Archiv Karlovy univerzity*, sign. A 17, folio 372 a. (Cit. dle Kollárik, O.: cit. stat', přel. M.H.)

²⁶ Viz Kollárik, O.: cit. stat', str. 133.

V červnu roku 1602 přechází Benedikt na nové působiště. Na jeden rok se stává rektorem městské školy v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě, kde v této funkci střídá Mikuláš Troila Hagiochorana.²⁷ Už v červenci roku 1603 toto místo opouští a vrací se do Prahy s cílem naplnit onu podmínku stanovenou při promočním aktu.

Je přijat do učitelského sboru artistické fakulty. Důvod tohoto přijetí spočíval především v Benediktových rozsáhlých znalostech a vědomostech z okruhu klasických studií. Vynikající znalost klasické latiny spolu s rozsáhlými pedagogickými zkušenostmi měla být využita při plánovaném rozšiřování klasických studií na artistické fakultě. Podle univerzitních záznamů také Vavřinec Benedikt z Nudožer již od podzimu roku 1604 vykládal ve svých přednáškách básnické dílo Quinta Horatia Flacca.²⁸

Výborný pedagog však nezanedbával ani svá vědecká studia a poměrně snadno a rychle se zapojil do vědeckého života artistické fakulty pražského vysokého učení. Pro ilustraci šíře jeho odborných zájmů²⁹ lze uvést některé příklady: 25. února

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž, str. 134.

²⁹ Je třeba poznamenat, že šíře odborných zájmů Mistra Benedikta (a tato okolnost se týkala prakticky všech mistrů Karlova vysokého učení) byla určena rovněž vnějšími okolnostmi. Před výraznými reformami univerzitiního vzdělávání na počátku 17. století musel totiž každý vyučující mistr v zásadě obsáhnout celé penzum výuky na dané fakultě. Teprve po reformě z let 1611–1612 docházelo k laicizaci profesorského sboru a specializaci jednotlivých mistrů. Viz Štorchová, L.: cit. dílo, str. 186.

roku 1605 vedl Benedikt učenou disputaci o rétorech a řečnickém umění vůbec; 2. března 1607 zahájil sérii disputací o otázkách týkajících se morové nákazy; 17. července téhož roku řídil disputaci o otázkách filosofických, a to jak filosofie světské, tak i božské (teologie).³⁰ Kromě těchto pedagogicko-vědeckých aktivit samozřejmě i nadále pracoval na svém literárním a vědeckém díle a poměrně záhy vydává řadu pozoruhodných textů, kterým budeme věnovat pozornost ve zvláštní kapitole.

V roce 1609 došlo v dějinách Království českého k nesmírně významné události. Pod tlakem protestantské šlechty vydal císař Rudolf II. svůj slavný Majestát. V souvislosti s jeho vydáním a tedy i v souvislosti s proměnami náboženských poměrů v českých a moravských zemích byly rozvířeny četné diskuse a polemiky o reformě vzdělávací soustavy a zejména o reformních proměnách pražské univerzity a partikulárních škol. Vavřinec Benedikt z Nudožer musel zcela přirozeně náležet k protagonistům těchto diskusí a jeho rozsáhlá pedagogická praxe ho přímo předurčovala k tomu, aby se stal jednou z rozhodujících osobností vznikajícího reformního proudu.

Podle univerzitních analů se nadcházející změny zprostředkovaně projeví i v samotné odborné a pedagogické orien-

³⁰ Viz *Archiv Karlovy univerzity – Oeconomica*, sign. B 15, folio 270 b, 338 b, 367 a. (Cit. dle Kollárik, O.: cit. stat')

taci učeného mistra. Od zimních měsíců roku 1609 se změnila témata Benediktových přednášek. Jeho pozornost nyní byla soustředěna na obory dnes běžně označované jako exaktní – totiž na vědy fyzikální a matematické. Některé přednášky v té době věnoval výkladu Aristotelových *Fyzik* a zároveň konal pro studenty přednášky z matematiky a sepsal pro ně novou učebnici. (I o matematické učebnici pojednáme zvlášť.)

Jeho odborné renomé neustále vzrůstalo stejně jako jeho pověst výborného pedagoga. Všechny tyto skutečnosti ho předurčovaly k dosažení ještě vyšších akademických gradů. V roce 1611 je instalován do funkce prorektora staroslavného Karlova vysokého učení. Z titulu své nové funkce se Vavřinec Benedikt z Nudožer stává i členem oficiální univerzitní deputace, která byla vyslána k novému českému králi Matyášovi s tím, aby mu přednesla požadavky univerzity.³¹ K novému českému panovníku nebylo snadné se dostat. Na dvakrát byla audience zástupcům univerzity odmítnuta. Teprve třetí pokus byl úspěšný a univerzitní delegáti mohli za přítomnosti kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic přednést Matyášovi své požadavky, z nichž mnohé byly výrazem snahy o reformu vysokého učení, za jejíhož reprezentanta bylo možné považovat právě Vavřince Benedikta.

³¹ Viz *Archiv Karlovy univerzity*, sign. A 34, folio 187, sign. A 13 b, folio 348. (Cit. dle stati O. Kollárika.)

Na podzim roku 1611 rezignoval Mikuláš Troilus Hagiochoranus (jak už jsme se zmínili, byl Benediktovým předchůdcem ve funkci správce městské školy v Německém Brodě) na funkci děkana artistické fakulty Karlovy univerzity. Na jeho místo nastupuje Vavřinec Benedikt z Nudožer.³² Do čela univerzity jakožto její rektor se tehdy také dostává dávný Benediktův přítel a bývalý spolužák z jihlavské akademie Jan Campanus Vodňanský. Oba přátelé spolu s dalšími představiteli univerzity usilují i nadále o její reformní proměny. Benedikt například úspěšně navrhl a nakonec prosadil, aby všechny hospodářské záležitosti vysokého učení byly svěřeny do správy jediného úředníka – kvestora, který by měl k ruce notáře a svůj poradní sbor složený z profesorů. K dalším reformním návrhům Benedikta se později vrátíme a pojednáme o nich podrobněji.

V tomto reformním úsilí pokračoval Vavřinec i v roce 1614, kdy byl opět instalován do funkce prorektora Karlovy univerzity. V té době se však už začal projevovat vyšší učencův věk a zejména ho začala sužovat vleklá a obtížná choroba – *phthisis tabifica* (tuberkulóza)³³.

4. června Léta Páně 1615 kolem poledního času Vavřinec Benedikt z Nudožer své chorobě podlehl. Hned druhý den byl pohřb. Tělo učeného muže bylo pochováno v kapli Božího těla na pražském Dobytčím trhu, tedy v místě, kde byli

³² Tamtéž, sign. A 17 VI, folio 270. (Cit. dle stati O. Kollárika.)

³³ Viz Kollárik, O.: cit. stat', str. 139.

obvykle pochovávaní univerzitní mistři z pražského vysokoškolského učení. Dnes už tato kaple na pražském Karlově náměstí (dřívějším Dobytčím trhu) neexistuje.

Mistr Vavřinec Benedikt z Nudožer prožil celý svůj život sám a neměl žádných potomků. Celý svůj majetek v hodnotě asi 1.000 kop míšeňských grošů proto odkázal artistické fakultě.³⁴

Smuteční intimaci pronesl Mikuláš Troilus Hagiochoranus a v ní charakterizoval osobnost Vavřince Benedikta z Nudožer mimo jiné těmito slovy: „Byl opravdovým filosofem, tj. žil životem, který Pythagoras v rozhovoru s tyranem fliuntským Leonem nazval „životem filosofa““³⁵... Jeho řeč byla jemná... Od jeho povahy a mravů byla vzdálena neslušná slova, šaškovitý hovor i zlý mrav všelijakých nepěkných řečí a klení.“³⁶

³⁴ Kollárik, O.: cit. stat', str. 139. V kolektivním sborníku vydaném Karlovou univerzitou v roce 1615 k úmrtí Vavřince Benedikta z Nudožer je obsažen (jako úvodní text) dopis Mistra Jana Campana Vodňanského, v němž se patřičně zdůrazňuje tento Benediktův „mecenášský“ akt. Viz Storchová, L.: cit. dílo, str. 197.

³⁵ „Sósikratés praví v *Nástupnictvích*, že na otázku fliuntského samovládc Leona, kdo je, odpověděl /Pythagoras – vložil M.H./: „Filosof“. Život přirovnával k národní slavnosti. Neboť jako na ni přicházejí jedni jako závodníci, druhí za obchodem, třetí nejlepší, jako diváci, tak se i v životě rodí jedni, lidé otroctví, jako lovci slávy a bohatství, a druhí, filosofové, jako lovci pravdy.“ Diogenes Laertios: *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, Nová tiskárna Pelhřimov 1995, str. 319.

³⁶ *Archiv Karlovy univerzity*, sign. A 17 V, folio 455–462. (Cit. dle Kollárikovy statě.)

Dílo Vavřince Benedikta z Nudožer

Bude-li dílo Mistra Vavřince Benedikta z Nudožer posuzováno z ryze kvantitativního hlediska (jak se to často, bohužel, v současnosti děje), pak bude závěr znít: jedná se o dílo nevelkého rozsahu, které v tištěné podobě představuje vlastně jen několik publikovaných spisů. (Z hlediska rozsahu díla se na závěru nic nezmění, i když se budou uvažovat některé Benediktovy práce, o nichž existují dobové zprávy, popřípadě se o nich zmiňuje autor sám, ale do dnešní doby se bohužel nedochovaly buď proto, že se jejich výtisky poztrácely v prudkém spádu dějinných událostí, a nebo proto, že zůstaly jen v rukopisech, jimž se bohužel nedostalo milosrdného azylu v archivech či depozitářích.)

Pohlédneme-li však na tytéž texty z obsahového hlediska a především z hlediska obecného významu jejich obsahu, pak se situace rázem změní a hodnotící závěr musí znít jinak, neboť se povětšinou jedná o produkty činorodého, hloubavého a pronikavého lidského ducha, jež mají v historii českého (i slovenského) písemnictví raného novověku nezastupitelné místo.

Nejprve tedy budiž toto dílo představeno v celkovém přehledu a v chronologickém pořadí, ve kterém jej Benedikt vydal tiskem:

1. *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo.* Pragae ex officina Othmariana anno 1603.³⁷
2. *Aliquot psalmorum Davidicorum paraphrasis rhythmometrica, lyrico carmine ad imitationem Latinorum nunc primum attentata. Item oda, istis temporibus congrua. – Žalmové někteří v písni české na způsob veršů latinských v nově uvedené a vydané. Item píseň k těmto časům se trefující na týž způsob složená.* Pragae typis George Nigrinii a Negro Ponte. Anno 1606.
3. *Žalmové devadesátý první a stý třetí na způsob latinských veršů vydání od M. Vavřince Benedikta Nudožerského.* Vytištěno v Starém Městě Pražském u dědiců M. Danyela Adama. Léta 1606.
4. *Penitioris scholae structura ad ornatiss... Aegidia-nae scholae instauratores et patronos... Per M. Laurentium Benedictum N. descripta.* Anno 1607.³⁸

³⁷ Běžně se užívá zkrácený název v české verzi: *Gramatika česká*. (Celý název by ve volnějším překladu zněl: *Dvě knihy české gramatiky metodicky uspořádané podle přirozených zákonů a opatřené poznámkami a číselně rozlišené*. – přel. M.H.)

³⁸ Ve zkrácené verzi lze užívat český název: *Důkladnější struktura školy*.

5. *Oratio therapeutica continens modum curandae Pragensis academiae, habita in solemni promotione tredecim iuvenum, quibus primus in philosophia gradus conferebatur 27. Mar. Anno 1612 a M. Laurentio B.N., facultatis philosophicae pro tempore decano.* Pragae typis Ionathae Bohutsky de Hranicz. Anno 1612.³⁹
6. *Elementa arithmeticae e methodicis autoribus concinnatae et popularibus exemplis illustratae per M. L. B. N.* Pragae typis Ionathae Bohutsky de Hranicz. Anno 1612.⁴⁰
7. *Decanus facultatis philosophicae in academia Pragensia M. L. B. N. lecturis S.D.* – Pragae typis Ionathae Bohutsky anno 1612.

³⁹ Ve zkrácené verzi lze užívat českého názvu: *Nápravná řeč*. (Celý název by ve volnějším překladu zněl: *Nápravná řeč obsahující způsob, kterým má být spravována Pražská akademie, přednesená Mistrem Vavřincem Benediktem z Nudožer, toho času děkanem filosofické fakulty, na slavnostní promoci třinácti mladíků, kterým byl dne 27. března roku 1612 udělen první gradus (tj. bakalář) ve filosofii.* – přel. M.H.)

⁴⁰ Zkrácený český název zní: *Základy aritmetiky*. (Celý název by ve volnějším překladu zněl: *Základy aritmetiky náležitě sestavené z metodických autorů a opatřené populárními příklady Mistrem Vavřincem Benediktem z Nudožer.* – přel. M.H.)

8. *Invitatio ad examen pro primo in philosophia gradu in academia Pragensi.* Pragae typis Ionathae Bohutsky. Anno 1612.⁴¹

Už první zběžný pohled na toto přehledné podání ukazuje, že „rozptyl“ odborných zájmů Mistra Vavřince Benedikta z Nudožer byl úctyhodný. Text gramatický, překlady žalmů do českého časoměrného verše, učebnice aritmetiky pro studenty, spisy zaměřené na reformu školské soustavy, přednášky pro studenty pražského vysokého učení. Uvážíme-li, že se kromě toho podrobně zabýval i díly filosofickými, básnickými, fyzikálními atd., byť závěry svých zkoumání nevydal tiskem, ale seznamoval s nimi své studenty na jednotlivých přednáškách a lekcích, pak musí širě odborného záběru vzbudit skutečný respekt a uznání. Navíc je potřebné k tomu dodat, že širě záběru neubírala nic na jeho intenzitě, neboť Mistr Vavřinec Benedikt vždy zkoumal určitou oblast lidského vědění a poznání veden snahou proniknout do jejího nitra a vystihnout věci podstatné a důležité.

⁴¹ V případě posledních dvou titulů se jedná o tiskem vydané Benediktovy proslovy. (Jejich celé názvy by ve volném překladu zněly: *Přednáška děkana filosofické fakulty Pražské akademie Mistra Vavřince Benedikta z Nudožer. Pozvání na zkoušku pro první gradus ve filosofii na Pražskou akademii.* – přel. M.H.)

Z jiné stránky nahlédnut a zvážen v dobovém kontextu, není tento záběr překvapivý. Renesanční učenci se povětšinou vyznačovali takovou všestranností. Vavřinec Benedikt z Nudožer tak jen přesvědčivě svým životním dílem tento typický rys učenců renesanční doby demonstruje.

Nicméně, aby se ukázal skutečný význam takového díla, je třeba se na jednotlivé texty a jejich obsahové stránky podívat podrobněji.

Grammaticae Bohemicae...

(Gramatika česká...)

I kdyby Mistr Vavřinec Benedikt z Nudožer nenapsal žádné jiné dílo než tuto mluvnici českého jazyka, zapsal by se nepochybně nejen mezi vynikající postavy českého raně novověkého humanismu, ale také do dějin českého písemnictví a zejména do historie české lingvistiky a bohemistiky vůbec. Jistě není nahodilé, že mnohými odborníky (z kruhu historiků literatury, jazykovědy, kultury atd.⁴²) je toto dílo považováno za jedno z nejvýznamnějších pojednání celých dějin českého písemnictví a lingvistiky. Zejména lingvisté a bohemisté ho ve vzácné shodě označují za první skutečně systematicky provedené zpracování české gramatiky. Existovala a dochovala se mnohá jiná a starší gramatická pojednání o českém jazyce [česká mluvnice Jana Blahoslava (1571), mluvnice Matouše Benešovského (1577), tzv. náměšťská mluvnice (1533) aj.⁴³], avšak žádné z nich nedosáhlo srovnatelné úrovně systematickosti a utříděnosti.

⁴² Z novější doby viz práce V. Skaličky, O. Kollárika, F. Outraty, O. Koupila, A. Sticha, J. Krause, D. Šlosara, J. Nechutové a dalších.

⁴³ Novější edice těchto starých českých gramatik:

Gramatika česká Jana Blahoslava, edd. M. Čejka, D. Šlosar, přel. J. Nechutová, MU Brno 1991;

Benešovský Matouš zvaný Philonomus: *Grammatica Bobemica. Knížka slov českých vyložených.*, ed. O. Koupil, Koniasch Latin Press, Praha 2003;

Optát, Beneš, Gzel, Petr; Philomathes, Václav: *Grammatyka česká*, ed. G. Freidhof, Kubon & Wagner, Frankfurt a. M. 1974 (tzv. náměšťská mluvnice).

Benedikt začal pracovat na tomto díle již během svého působení ve funkci rektora městské školy v Uherském Brodě v roce 1594. Práce mu trvala zhruba devět let a byla jistě velice náročná. Ostatně sám autor měl řadu pochybností a je možné, že kvůli nim by toto skvělé pojednání ani nespátrilo světlo světa. Naštěstí se mu po návratu do Prahy dostalo všestranné podpory od dvou velmi kompetentních mužů, kteří mu zároveň byli jakýmsi konzultanty – Adama Hubera z Rysnpachu (1546–1613), lékaře, pedagoga a majitele pivovaru, a Daniela Adama z Veleslavína (1546–1599), proslulého pražského tiskaře a vydavatele.⁴⁴ Zejména oni přesvědčili Benedikta, aby dílo dokončil a zveřejnil.

Kromě rad a konzultací s těmito muži posloužily autorovi také latinské mluvnice cizí provenience, které používal jako jakási vzorová pojednání. Především se jednalo o latinskou mluvnici francouzského učence Pierra de la Rameé (Petrus Ramus), jež byla vydána v roce 1559⁴⁵, a o gramatické pojednání z pera Philippa Melanchthona, které vydal ve svém nakladatelství Jiří Melantrich z Aventina v roce 1580.⁴⁶ Je možné přímo konstatovat, že právě svým ramovským zpracováním se Benediktova česká mluvnice na první pohled odlišuje od starších českých gramatik.⁴⁷

⁴⁴ Viz Koupil, O.: cit. dílo, str. 140 a násl.

⁴⁵ Ramus, Petrus: *Grammatica. Recens in usum scholarum hac forma distinctius & emendatius excusa*. 1559.

⁴⁶ *Grammatica Philippi Melanchthonis latina iam denuo recognita, & plerisque locis locupletata*. 1580.

⁴⁷ Viz Koupil, O.: cit. dílo, str. 142.

Celkový popis Benediktova gramatického díla, vydaného v roce 1603, vypadá následovně⁴⁸: Obsahuje celkem 8 listů věnování (*Epistula dedicaria*) jakožto předmluvy a 96 listů textu spolu s indexem, a to vše v osmerkovém formátu. Obsah knihy je rozdělen do dvou částí. První část, *De etymologia*, obsahuje 28 kapitol⁴⁹, druhá část, *De syntaxi*, obsahuje 20 kapitol⁵⁰. Každá kapitola přitom zahrnuje řadu očíslovaných odstavců, z nichž jeden každý nazývá Benedikt *versus*. V těchto odstavcích vykládá jednotlivá gramatická pravidla. Na konci každé kapitoly jsou připojeny objasňující poznámky často vyjadřující vlastní názory autorovy.

Určení spisu jasně plyne z toho, že se jedná o ucelený latinský výklad prokládaný mnohým českým příkladovým materiálem. Ostatně sám Benedikt určení své knihy objasňuje na samém počátku v dedikaci, kde je uvedeno, že kniha je určena „*Reverendis, rerum salutarium doctrina praestantissimis: nobilitate, virtute, eruditioneque clarissimis viris, D.D. pastoribus ecclesiarum, et D.D. scribis rerum publicarum per Regnum Bohemiae et Marchionatum Moraviae, mecaenatibus, fautoribus ac amicis suis:*

⁴⁸ Zvídavějšího čtenáře lze odkázat na novou edici N.S. Smithové.

⁴⁹ Viz NSS, str. 8–66.

⁵⁰ Viz NSS, str. 67–88.

Item, honestae et bene moratae iuventuti Bohemicae, Moravicae, Slavonicae, coeterarumque gentium Bohemicae linguae studiosae.“⁵¹

V následující předmluvě autor také velice přesně a jasně formuluje metodologické východisko celého spisu. Základním archetypem užívání českého jazyka je pro Benedikta český jazyk v podání nejlepších českých spisovatelů a mluvčích té doby⁵². Nicméně jeho metodou není pouhý záznam takového užití. S využitím metodologických principů uplatněných zejména v latinské gramatice Pierra de la Ramee postupuje také normativně a usiluje o stanovení základních prvků ja-

⁵¹ NSS, str. 3. („Ctihodným představitelům vědy užitečné a potřebné, vznešenosti, ctnosti a vzdělanosti vynikajícím mužům, církevním pastorům, těm, kdož píší veřejné listiny v Českém království a Moravském markrabství, mecenášům, příznivcům a svým přátelům: jakož i vážené a mravné české, moravské, slovenské mládeži a ostatním národům studujícím český jazyk.“ Volný překlad M.H.)

⁵² Vzhledem k tomu, že se Mistr Vavřinec Benedikt pohyboval neustále v akademickém prostředí (na latinských městských školách či na pražském vysokém učení), měl široké možnosti seznámení se s podobou českého jazyka užívaného nejlepšími českými vzdělanci té doby, kteří často pod vlivem idejí raně novověkého humanismu výrazně dbali o pozvedání češtiny na úroveň jazyka latinského. Kromě toho měl mnohé kontakty s nejvýznamnějšími tiskaři a nakladateli včetně blízkého vztahu k Danielu Adamovi z Veleslavína (1546–1599), který byl jedním z hlavních organizátorů reflexivní péče o český jazyk na sklonku 16. století. Ostatně proto se češtině této doby často říká „veleslavínská“. (Viz Koupil, O.: cit. dílo, str. 141.)

zyka ve formě dichotomických pravidel.⁵³ Snaží se tedy využít jak deskriptivních, tak i analytických a normativních postupů.

Pro přiblížení Benediktova pojetí si jen v krátkosti a stručnosti naznačme některé jeho momenty:⁵⁴

Výklad gramatiky českého jazyka se skládá z očíslovaných výroků, v nichž jsou základní jazykové jevy rozčleněny do kategorií, podkategorií, skupin a podskupin. Rozhodujícím nástrojem členění je dichotomie. Definice jsou přitom co nejstručnější. Podrobné vysvětlení přesunul Benedikt do doplňujících poznámek.

Postup je založen na určité posloupnosti: od písmen ke slabikám a dále pak ke slovům (*voces*).⁵⁵ Jednotlivá slova se člení na:

Jména (*nomina*) – substantiva, adjektiva, zájmena, participia.
Slovesa (*verba*).

Slova nesklonná.

U způsobů skloňování (*declinatio*) českých jmen se Benedikt přidržuje pravidel latinského deklinování a člení jména (stejně jako de la Rameé) na dvě skupiny podle počtu slabik v genitivu singuláru, tj. na stejnoslabičná (*parisyllaba*) a nestejnoslabičná (*imparisyllaba*). Česká přídavná jména (*adiectiva*) člení na jednovýchodná a trojvýchodná.

⁵³ Viz Koupil, O.: cit. dílo, str. 76 a násl., str. 140 a násl.

⁵⁴ Přehled bude podán s odkazem na výklad O. Koupila, cit. dílo, str. 140 a násl.

⁵⁵ Kniha I, kap. 1–6, NSS, str. 8–15.

Kromě toho vyčleňuje Benedikt zvláštní kategorii tzv. nepravidelných jmen (*nomina anomala*), mezi která řadí některá zájmena a číslovky.⁵⁶

Malou zastávku ve svém výkladu učiní Benedikt i u stupňování (*comparatio*) přídavných jmen a zdrobňování (*diminutio*).⁵⁷

Naopak velkou pozornost věnuje složitým tvarům českých sloves. Probírá jednotlivé způsoby časování (*coniugatio*) a vždy dbá na to, aby tyto způsoby předvedl ve dvou vidových podobách – *thematis praesentis* (nedokonavý vid) a *thematis futuri* (dokonavý vid) – a samozřejmě ve dvou slovesných rodech (*activum a pasivum*).⁵⁸

Kromě toho ještě Benedikt podrobněji zpracovává tvorbu zdrobňelin (*diminutiva*) od genitivu singuláru a dále jejich tvorbu z adjektiv užitím různých sufixů. Jisté analýze podrobuje i jména posesivní. Mnozí autoři si cení toho, že se v Benediktově gramatice objevují i počátky nauky o vlastních jménech, tj. onomastiky, v podobě studia toponym.⁵⁹

⁵⁶ Kniha I, kap. 7–16, NSS, str. 15–39.

⁵⁷ Kniha I, kap. 17 a 18, NSS, str. 40–41.

⁵⁸ Kniha I, kap. 21–26, NSS, str. 42–65.

⁵⁹ Viz Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky, J. Pleskalová aj. eds., Academia, Praha 2007, str. 380.

Ve druhé části své práce Benedikt zkoumá skladbu českého jazyka na základě vztahu mezi konvencí a správným užitím (*rectio*). Poslední kapitolu pak věnuje interpunkci, kterou předvádí na podkladě příkladů z „*prosodia et ortographia*“.⁶⁰

V obecné charakteristice se mnozí odborníci z řad historiků jazykovědy shodují na tom, že *Gramatika česká* Vavřince Benedikta z Nudožer představuje první systematicky vypracované pojednání o mluvnici českého jazyka, které nevzniklo jako výsledek triviálního uplatnění předem daných pravidel, tj. pouhou adaptací tehdy známých a užívaných latinských gramatik. Zdůrazňují jeho původnost v tom smyslu, že vzniklo ze zachycení živého, hovorového jazyka a jeho důkladného a systematického zpracování směřujícího ke stanovení jazykových norem a pravidel, které z takového užívání vyplývají. Právě tato vyváženost „formálního, normativního“ a „empirického“ přístupu činí z Benediktovy práce jedinečné dílo, jež působilo v českém vzdělaneckém a literátském prostředí jako základní vzor a pramen informací po následující dvě staletí. Ostatně takto *Gramatiku českou* Vavřince Benedikta z Nudožer hodnotili i čeští obrozenci (J. Dobrovský, J. Jungmann) na přelomu 18. a 19. století.⁶¹

⁶⁰ Kniha II, kap. 1–20, NSS, str. 67–88.

⁶¹ Kollárik, O.: cit. dílo, str. 141. (Viz např. Dobrovský, J.: *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*, G. Haase, Prag 1819.)

Aliquot psalmorum... Žalmové někteří...

Žalmové devadesátý první...

České překlady textu žalmů a jejich parafráze, jejichž autorem je Vavřínek Benedikt z Nudožer, dosvědčují dvojí skutečnost – předně že tomuto učenci nescházela odvaha, aby se vydal po nových, dosud neprozkoumaných cestách, a za druhé, že v něm vskutku dřímал výrazný básnický talent. (Žároveň tyto překlady stvrzují, že Benedikt reagoval na výzvu Daniela Adama z Veleslavína, kterou uveřejnil v předmluvě k slovníku *Sylva quadrilinguis* a která se týkala soutěže české poezie s poezií latinskou a řeckou.⁶²)

Pokud se jedná o první okolnost, je doložitelnou skutečností, že do Benediktových časů se časoměrná prosodie a rytmo-metrická parafráze biblických žalmů pěstovala výhradně v latinském jazyce. Když už se někdo pokusil o české parafráze, pak nejenže byly povětšinou slabé z hlediska zachování rytmo-metrického postupu, ale jejich umělecká úroveň byla rovněž neobyčejně nízká. Proto lze hovořit v tomto směru o Benediktově průkopnictví a novátorství.⁶³

⁶² Viz Koupil, O.: cit. dílo, str. 249.

⁶³ Pro přesnost a úplnost je třeba podotknout, že v tomto ohledu nepanuje mezi literárními a jazykovědnými historiky úplná shoda. Někteří z nich se domnívají, že Vavřínek Benedikt ve své časoměrné básnické tvorbě navazoval na pokusy Matouše Benešovského či na tvorbu Jana Blahoslava. Srov. Koupil, O.: cit. dílo, str. 248 a násl.

Samozřejmě, že ani on se neobešel bez jistých vzorů a východisek. S největší pravděpodobností použil jako východisko svých českých parafrází parafráze žalmů, které v latinském jazyce sepsal básník Georgius Buchanan z Kelkarnu.⁶⁴ Tyto parafráze mu ovšem posloužily pouze jako měřítko pro rytmičku a strofické členění. Jinak mu byla východiskem česká řeč a její fonetické a rytmické ustrojení, tj. zejména český přízvuk a eufonie.

Ve vztahu ke druhé okolnosti došlo u Vavřince Benedikta z Nudožer k vzácnému (v raném novověku ne neobvyklému) propojení pečlivého exaktního přístupu a básnického nadání. Benedikt proto mohl jako první vyslovit jasná pravidla české prosodie a důsledně je ve svých parafrázích žalmů uplatnit. Metrum používal nejrozličnější: strofy asklepiadské, strofy alkajské a sapfické, trochejské septenáry, jambické kvaternáry a senáry, jedenáctislabičný verš alkajský atd.

Obsahově zaměřil Benedikt své parafráze podle dobové situace. V jeho básnických skladbách se často ozývá soucit, nářek a lítost nad utrpením lidí pronásledovaných morovými nákazami a válečnými hrůzami, tureckým nebezpečím i vnitřními nesváry, kterými bohužel tehdejší česká společnost přímo oplývala.

⁶⁴ Kniha skotského protestantského humanisty Georga Buchanana (1506–1582) vyšla pod názvem *Paraphrasis psalmorum Davidis poetica* (český překlad: *Básnická parafráze Davidových žalmů* – přel. M.H.) v Praze v roce 1573.

Básnické nadání Benediktovo osvědčuje i jeho vlastní básnická skladba, kterou přidal k tisku *Aliquot psalmodum...* a která nese název „*Píseň nová, v níž se obsahuje modlitba za ochranu Božskou proti nepřítelům a za svornost mezi křesťany, též na způsob latinských veršů složená*“. ⁶⁵ Tento přídavek nese i zvláštní dedikaci „*Ornatissimo et humanissimo viro D. Nicolae Novacio Rosenbergeno, reipublicae Tustensis civi senatorio etc. amico et fautori suo optimo.*“ ⁶⁶

Je třeba ovšem neopomenout další pozoruhodnou skutečnost, která je spojena s Benediktovými českými parafrázemi žalmů – totiž jejich zhudebnění, v němž se zase ukázalo i hudební nadání tohoto všestranného muže. (Obě edice parafrází žalmů jsou opatřeny notami.) Benedikt dokázal vnést do české vokální hudby raného novověku novou hudební formu – homofonii v duchu humanistických zásad. Při sestavování svých skladeb přesně dbal na zachování poměru mezi rytmem melodie a verše – na dlouhou notu dlouhá slabika a na krátkou slabiku krátká nota.

Benedikt uvádí čtyřhlasé melodie (pro hlasy diskant, alt, tenor a bas) částečně převzaté z Buchananových parafrází

⁶⁵ Edice této písni viz: *Časoměrné překlady žalmův br. Jana Amose Komenckého, pak br. Jana Blaboslava, kn. Matouše Philomona Benešovského a M. Vavřínce Benedikta Nudožerského*, ed. J. Jireček, Vídeň 1861, str. 86–87.

⁶⁶ Cit. dle Jirečkovy edice, str. 85. (Volný překlad: „Nejváženějšímu a nejvzdělanějšímu muži, panu Mikuláši Novaskému z Rožmberku, občanu a soudci obce Domažlic atd., příteli a nejlepšímu svému příznivci.“ – přel. M.H.)

německým autorem Nathanem Chyträusem z Rostocku a částečně vytvořené samostatně.⁶⁷

Ve vztahu k výše uvedenému se nelze zdržet politování nad tím, že se z Benediktova díla do současné doby dochovalo poměrně málo. Podle dobových zpráv totiž mělo být po Benediktově smrti Karlovou univerzitou vydáno jeho souhrnné pojednání o prozódii, stejně jako jeho čtyři knihy o poetice. Není známo, zda k tomuto vydání došlo. V každém případě se do našich časů ani jedno dílo nedochovalo. Podle dalších dobových zpráv sestavil Benedikt parafráze celého žaltáře a on sám uvádí, že již parafrázoval na 100 žalmů. V tištěných edicích, které jsou dnes známy, jsou parafráze žalmů 75, 79, 80, 91, 94, 96, 97, 101, 103 a 113.⁶⁸

O nauce o prozódii, kterou si zřejmě Vavřínek Benedikt z Nudožer vypracoval v souvislosti se svou překladatelskou činností, si lze přesto učinit alespoň dílčí představu, neboť přehled svých prozodických pravidel uveřejnil pod titulem *Ad lectores* na úvod vydání *Aliquot psalmorum...*⁶⁹

⁶⁷ Viz Kollárik, O.: cit. dílo, str. 142.

⁶⁸ Zprávy o nedochovaných Benediktových překladech se opírají především o zmínky v tzv. Listu Montanovi od Jana Amose Komenského. Viz Koupil, O.: cit. dílo, str. 250.

⁶⁹ V předmluvě ke své edici českých parafrází biblických žalmů uvádí J. Jireček celý tento Benediktův přehled prozodických pravidel v originálním znění. Viz cit. edice, str. VIII–XIII.

Penitioris scholae structura

(Důkladnější struktura školy)

Benediktův hlavní pedagogický spis (kromě úředních dokumentů a oficiálních přípisů a pokynů či nařízení) představuje veršovaná latinská skladba, která má celkem 370 skvělým způsobem sestavených (podle vzoru římského básníka Quinta Horatia Flacca) hexametru. V porovnání s jiným pedagogickým dílem z téže doby (jedná se o *Ordo studiorum* Mistra Petra Codicilla z Tulechova z roku 1586⁷⁰) působí Benediktovy pedagogické názory daleko progresivnějším a reformním dojmem.

Podívejme se tedy na některé jeho principy formulované právě v tomto spisu:

- přestože je Benedikt velkým znalcem a milovníkem klasických jazyků, prosazuje důrazně výuku v mateřském jazyce, zejména na partikulárních školách;
- z hlediska významu školní docházky žádá její prodloužení na šest let, přičemž navštěvování poslední, šesté třídy může být kombinováno s docházkou na univerzitní přednášky;

⁷⁰ *Ordo studiorum docendi atque discendi litera, in scholis civitatum regni Boemiae et Marchionatus Moravice, constitutus ab Universitate Pragensia. Adjunctae sunt etiam Leges scholasticae, ex statutis veteribus desumptae...* Pragae, typis M. Danielis Adamia Veleslavino, Anno MDXXCVI. (Volný překlad názvu: *Studijní řád pro vyučování a učení se na městských školách Českého království a Moravského markrabství ustanovený Pražskou univerzitou. Připojeny jsou také školské zákony ze starých statut vybrané...* přel. M.H.)

- velice rezolutním způsobem Benedikt odmítá bezduché memorování a mechanické, neuvědomělé osvojování si učiva;
- základní metodika vyučovacího systému musí být založena na postupu od jednoduchého ke složitému, od konkrétního k abstraktnímu, od známého k neznámému; spolu s tím je potřebné neustále uplatňovat zásadu národnosti a praktického procvičování;
- při výuce jazyků (rozumí se především klasických jazyků) je nutno zohlednit osvojení si správné výslovnosti, dbát na co největší využívání slovníků, dále dobře vštípit žákům základy gramatiky a s nimi propojené jednoduché způsoby slovního i písemného vyjadřování;
- při slohové a stylistické výuce je nutno se soustředit na četbu a pochopení originálních textů (zde se uplatňuje melanchthonovská zásada „*Ad fontes*“⁷¹) spolu s jejich napodobováním; právě tak se totiž utváří základní rétorické schopnosti i dovednosti logického usuzování a dokazování, které pak mohou být uplatněny v mateřském i latinském jazyce.

Při představování těchto hlavních pedagogických zásad se Benedikt zabývá často i identifikací příčin pedagogických ne-

⁷¹ Viz Hemelík, M.: Inspirující tradice humanismu, příspěvek na konferenci VŠPJ ke 450. výročí vzniku vyšší latinské školy v Jihlavě. In *Staleté kořeny a tradice jihlavského vysokého učení*, ed. M. Hemelík, VŠPJ, Jihlava 2011, str. 33–75.

úspěchů. (Podle dobových svědectví nebyla vzdělanost studentstva vždy vysoká a znalostní a vědomostní úroveň bývala často předmětem stížností univerzitních učitelů.⁷²) Podle jeho názoru se dají příčiny shrnout do dvou okruhů: nestálost mládeže a neobratnost učitelů. Ke druhému okruhu se ještě vrátíme v dalších kapitolkách. Ve vztahu k prvnímu okruhu Benedikt nabádá učitelstvo k větší odpovědnosti a k tomu, aby žactvo pokud možno dělilo do různých skupin podle nadání a schopností. Obrací se však rovněž na rodiče, kteří podle jeho doporučení musí věnovat daleko větší pozornost výchově dětí a především sledovat pravidelnost školní docházky. (Někteří autoři srovnávají tyto Benediktovy pedagogické názory s názory nejslavnějšího českého pedagoga Jana Amose Komenského s poukazem na to, že jsou obdobné.)

K tomu je nutno podotknout, že nejvýraznější stopu Mistra Benedikta v oblasti reforem městských latinských škol však nepředstavuje tato básnická skladba, ale úřední dokument tzv. Nudožerův řád z roku 1609, který byl posléze precizován ve studijním řádu pro vzorové akademické gymnázium *Classes quinque* vydaném pražským vysokým učením rovněž v roce 1609.⁷³

⁷² Viz Winter, Z.: O gradě bakalářském, In *De vita scholastica aneb o životě ve školách*, cit. vyd., str. 58.

⁷³ K tomu srov. Storchová, L.: cit. dílo, str. 93 a násl.

Oratio therapeutica...

(Nápravná řeč...)

V tomto případě se jedná o tiskem vydanou promoční řeč, kterou Vavřinec Benedikt z Nudožer vyslovil 27. března 1612 při slavnostní promoci bakalářů artistické fakulty pražského vysokého učení.

Z pozice děkana této fakulty vykládá Benedikt a odůvodňuje své reformní návrhy na povznesení upadajícího akademického života na Karlově univerzitě. Ve způsobu výkladu i v obsahové stránce reformních návrhů je patrné, že pro Benedikta byla velice inspirativní reforma, již o půl století dříve prosazoval na pařížském vysokém učení Pierre de la Rameé.⁷⁴

Ve stručnosti lze představit reformní návrhy Vavřince Benedikta z Nudožer takto:

- Univerzitní studia by měla být určena pro skutečně schopné a nadané studenty. Měli by být vybíráni nejen z posluchačů městských partikulárních škol, ale i ze soukromých gymnázií. Pro potřeby výběru je nutno umožnit posluchačům nejvyšších tříd těchto škol, aby navštěvovali univerzitní přednášky. Zároveň musí být věnována maximální pozornost výběru učitelů a rektorů partikulárních

⁷⁴ Rameéovy návrhy byly tiskem vydány v roce 1562. Viz Ramus, Petrus: *Proemium reformandae Parisiensis academiae ad regem...* Srov. Kollárik, O.: cit. dílo, str. 141.

škol, neboť je nezbytné, aby byli schopni své posluchače dobře připravit na univerzitní studia. Bylo by vhodné vysílat na tato místa učitelů a rektorů svědomité a pilné studenty artistické fakulty, kteří skládali všechny exameny včas a úspěšně. To by mělo být dostatečnou zárukou toho, že bude dosahováno podstatně vyšší úrovně výuky a budoucí studenti vysokého učení budou řádně a dostatečně připraveni na svá studia.

- Pro pozvednutí celkové úrovně akademického života je bezpodmínečně nutné zavést přísný a přesný pořádek a disciplínu. Tento kategorický požadavek platí jak pro studentskou, tak i učitelskou část akademické obce. Musí být zaveden přesný časový rozvrh lekcí i s jednoznačným určením místa jejich konání. Studentstvo i učitelský sbor musí beze zbytku plnit své povinnosti. Není přípustné, aby profesori zanedbávali výuku, hledali si různá zaměstnání pro zajištění obživy či se dokonce ve větší míře, než je únosné, věnovali zábavám a rozptýlení. Stejně tak nelze připustit, aby studenti nedocházeli na přednášky a místo řádného studia raději holdovali různým světským radovánkám.
- S uvedenými požadavky se propojuje další Benediktův reformní požadavek – totiž nutnost hmotného zabezpečení všech členů akademické obce. Cestou k nápravě neutěšeného stavu pražského vysokého učení je mimo jiné ustanovení stálých profesorských platů, které mají být na takové výši, aby si páni profesori nemuseli obstarávat existenční prostředky vykonáváním nejrozumnějších neakade-

mických činností. Stejně tak je třeba opravit studentské koleje, popřípadě zřídit další, neboť dobré existenční podmínky a hmotné zabezpečení studentů v maximální míře přispívá k odstranění chudoby a nouze, jež je často velkou překážkou v řádném plnění studijních povinností.

- Samozřejmě že takové reformní požadavky mohly být realizovány pouze za předpokladu dostatečných finančních prostředků. Benedikt proto navrhuje obrátit se na příslušníky šlechtického stavu. Česká šlechta by podle jeho názoru mohla poskytnout dostatečné prostředky k tomu, aby se pražské vysoké učení postupně pozvedalo na patřičnou úroveň a jeho akademický život získával stále větší kvalitu. Tím by se opět dostávalo do popředí zájmu studentské veřejnosti a znovu získávalo svůj někdejší věhlas.

Vavřinec Benedikt z Nudožer výše uvedené návrhy na reformu Karlovy univerzity prosazoval a chtěl realizovat jako děkan její artistické fakulty a posléze i jako její prorektor. Bohužel nebylo mu dopřáno dostatečné množství času.

Elementa arithmeticae...

(Základy aritmetiky)

Tato práce je jedinou tištěnou Benediktovou učebnicí. Se-psal ji pro potřeby svých studentů v době, kdy se na artistické fakultě pražského vysokého učení ujal výuky matematiky.

Samotnému textu učebnice předchází příhovor k mladým čtenářům, jehož autory jsou Mistr Jan Campanus Vodňanský a Vavřinec Benedikt z Nudožer.

Obsah učebnice je rozdělen do dvou částí, které odpovídají tomu, jak Benedikt rozlišoval aritmetické disciplíny: totiž aritmetiku jednoduchou a aritmetiku porovnávací.

První kniha je věnována jednoduché aritmetice, tj. jsou zde představeny čtyři základní početní úkony (sečítání, odčítání, násobení a dělení) a rovněž se zde nachází předvedení základních principů nauky o zlomcích.

Druhá kniha se zabývá porovnávací matematikou a autor učebnice vysvětluje vztahy a poměry mezi čísly. Velice důležitou okolností je, že Benedikt vysvětluje aritmetiku vskutku jako počítání „na cifrách“, tedy na číslech zapsaných číslicemi a nikoli pomocí geometrických útvarů, tj. přímk a úseček.

Z hlediska svého obsahu je Benediktova učebnice srovnatelná s jinými učebnicemi matematiky, které se v 16. století

užívaly na městských školách a gymnáziích, jako byla učebnice Ondřeje Klatovského⁷⁵, Beneše Optáta⁷⁶, Jiřího Mikuláše Brněnského⁷⁷ aj.⁷⁸

Přesto však nesou Benediktovy *Základy aritmetiky* jeden nesmírně důležitý rozlišující znak. Uvedené učebnice totiž nebyly ničím jiným než v zásadě „praktickými příručkami či pomůckami“ podávajícími početní návody pro obchodníky, kupce, řemeslníky atd. (I způsob výuky odpovídal tomuto ryze praktickému zaměření. Učebnicové návody, kam které číslo napsat, co čím vynásobit či vydělit atd., se odříkávaly ve verších. K usnadnění výpočtů se používaly nejrůznější tabulky.)

Benediktova učebnice má jinou povahu. Představuje matematické pojednání, jehož cílem je vyložit aritmetiku na vědeckém základě s možností dalšího vědeckého rozvíjení

⁷⁵ Klatovský, Ondřej: *Nowe knijżky wo pocztech na Cyfry a nalyny przytom niektere welmi užiteczne regule a exempla mintze rozlyczne podle biehu kupetzkeho kratze a užytecznie sebrana*. 1530.

⁷⁶ Optát, Beneš: *Knijżky početnij na rozličné kaupě v nowě wytisštěné*. 1547.

⁷⁷ Brněnský, Jiřík Mikuláš: *Knížka w nijž obsabugij se počátkové umenij arythmetyckého to gest počtůw na cyjffry neb liny poznaniij pro pacholátka a lidi kupecké*. 1567.

⁷⁸ Bližší pojednání o povaze těchto učebnic viz např. Füzeková-Vrchotková, I.: *České praktické počtenice ze 16. a počátku 17. století*, dipl. práce MFF UK, Praha 1981.

jejích postupů a zásad. Ostatně odpovídá to univerzitnímu pojetí výkladu a studia aritmetiky. V tomto směru náleží Vavřinci Benediktu z Nudožer primát.⁷⁹

⁷⁹ Kollárik, O.: cit. dílo, str. 143.

Decanus facultatis...

Invitatio ad examen...

Reformám pražského vysokého učení věnoval Benedikt zvýšenou pozornost i v řadě dalších slavnostních promluv (například při volbě nového rektora Karlovy univerzity), které pak byly v závěru roku 1612 vydány tiskem v tiskárně Jonathana Bohutského v Praze.

Jednalo se zvláště o reformy organizační a administrativní. Kupříkladu Benedikt navrhoval obnovu poměru mezi českým univerzitním národem a ostatními národy v podobě 3 : 1. Měl na zřeteli, že český univerzitní národ by měl být oproti ostatním zvýhodněn, což by mělo podle jeho názoru přilákat podstatně více studentů. (Je třeba ovšem podotknout, že do „českého univerzitního národa“ náleželi nejen Češi, ale také Moravané, Slováci a Maďaři.)

Nesmírně důležitou byla Benediktova snaha prosadit zřízení funkce kvestora univerzity, který by měl na starosti hospodaření vysokého učení. K ruce mu měl být notář a dva efoři z řad profesorů vysokého učení, kteří měli mít úlohu poradců i kontrolorů.

Tímto návrhem sledoval Benedikt především uvolnění intelektuálních kapacit profesorského sboru. Pokud se totiž o otázky hospodaření a ekonomického zajištění chodu vysokého učení starali mnozí profesori, bylo zřejmé, že je tato neakademická činnost příliš zatěžuje a odvádí od výuky.

Benediktův návrh se nakonec prosadil a 24. března roku 1612 se prvním kvestorem a notářem staroslavného Karlova učení v Praze stal Mistr Hippius. Dne 17. května 1612 byl za kvestora majetku pražské univerzity vyhlášen Mistr Paeonius. Jako jeho rádci (efoři) byli ustanoveni Mistr Mikuláš Troilus Hagiochoranus a Mistr Vavřinec Benedikt z Nudožer.⁸⁰

Kromě uvedených návrhů prosazoval Benedikt z pozice děkana artistické fakulty i prorektora celé univerzity řadu dalších, často i drobných a dílčích reforem.

I když tedy, jak se zdá, věnoval těmto otázkám opravdu mnoho času a energie, dokázal zvládat velice dobře i své pedagogické povinnosti. Proto také o něm mohl rektor univerzity Mistr Jan Campanus Vodňanský ve své intimaci z roku 1612 prohlásit:

*„Ad coelum geminas pubi Laurentius alas, queis veluti scalis tendat ad alta, dabit.“*⁸¹

⁸⁰ Kollárik, O.: cit. dílo, str. 137 a násl.

⁸¹ *Archiv Karlovy univerzity*, sign. A 17 VI, folio 168–169, cit. dle stati O. Kollárika. (Volně přeloženo: „Vavřinec dá mládeži dvojité křídla, aby jejich pomocí jako po žebříku stoupala až k nebesům.“ – přel. M.H.)

Význam osobnosti Vavřince Benedikta z Nudožer

Vezmou-li se v úvahu všechny skutečnosti, které byly uvedeny v předešlých kapitolách, je zřejmé, že z nich vyplývající závěr je jednoznačný: Svědomitý a pilný student a posléze úspěšný absolvent vyšší latinské humanistické městské školy v Jihlavě Vavřinec Benedikt z Nudožer bezesporu patří k těm osobnostem, pro které se pevné a obsáhlé základy humanistické vzdělanosti, jichž se jim na jihlavské partikulární škole v hojné míře dostalo, staly nesmírně důležitým východiskem pro jejich další životní pout'. Pout', na které dosáhly četných úspěchů a poct, pout', na níž získaly renomé, jež daleko přesáhlo hranice jihlavského regionu.

V případě Vavřince Benedikta z Nudožer je navíc pozoruhodnou okolností, že mnohé akademické pocty i značnou část svého renomé nesmírně vzdělaného a kultivovaného muže získal v různých oborech činnosti lidského ducha. Byla-li jistá všestrannost a univerzálnost příznačným rysem duchovních velikánů renesanční doby, pak tento rys Benediktova osobnost nesla ve velké míře. A stejně jako u oněch velikánů, tak i u Mistra Vavřince platí, že ona všestrannost a univerzálnost měla svůj skutečný základ v humanisticky požímaném lidském bytí a jeho smyslu, jež vyplývalo především z tzv. *studia humanitatis*.⁸² [Pro ilustraci dodejme moderní

⁸² Srov. Kristeller, P. O.: *Renaissance Thought and Its Source*, New York 1979, str. 17 a násl.

názor /vztahující se sice na okruh říšských renesančních humanistů, nicméně dobře charakterizující i okruhy českých a moravských humanistů/ na sjednocující a zakládající momenty humanisticky pojímaných ideálů, jejichž souhrnný přehled vypadá následovně:

- sdílený ideál učenecké vznešenosti (*nobilitas literaria*) formující humanistický učenecký habitus
- humanistický kult přátelství (*amicitia*)
- ideál humanistické civilizovanosti (*civilitas et humanitas*) promítající se do kultivace různých forem života a norem chování
- formy sociálních vztahů a sociální interakce založené na „atmosféře civilizovanosti“, např. básnickém soužití (*convivium poeticum*).]⁸³

V přehledném souhrnu je možné rozdělit význam osobnosti Vavřince Benedikta z Nudožer do několika rozhodujících oblastí, přičemž ona diferenciací významu nic neubírá na integritě této osobnosti. Naopak spíše dokumentuje (zejména v tom, jak se jednotlivé sféry prolínají), že jednotlivé sféry jsou integrálně diferencovanými projevy jednotné humanisticky orientované životní osy Mistra Benedikta.

⁸³ Viz Treml, Ch.: *Humanistische Gemeinschaftsbildung. Sozio-kulturelle Untersuchung zur Entstehung eines neuen Gelebrtstandes in der frühen Neuzeit*, Hildesheim-Zürich-New York, Olms 1989, str. 99 a násl. (Cit. dle Štorchová, L.: cit.dílo, str. 62.)

Učenec

Již za svého života se stal Vavřinec Benedikt z Nudožer proslulým svou učeností a rozsáhlými znalostmi z různých oborů lidského vědění. Důležitější ovšem bylo, že své rozsáhlé vědění dokázal i velice dobře využít k dalšímu rozvoji lidského poznání. Týkalo se to zejména jazykovědy, v níž, jak jsme již konstatovali, dosáhl nejen vynikající úrovně jakožto znalec klasických jazyků a jazyka českého, nýbrž také své znalosti vynikajícím způsobem využil při sestavování své mluvnice českého jazyka a může být v tomto směru považován za jednoho ze zakladatelů systematické české jazykovědy. Dokonce bývá považován za českého lingvistu, který poprvé začal užívat pojmu „kultura jazyka“ (*cultura idiomatis*)⁸⁴.

Stejně tak byl již ve své době považován za výborného znalce klasické filologie a zejména římské literatury, z níž konal rovněž vysokoškolské přednášky.

O šíři jeho vzdělanosti a učenosti svědčí i to, že byl vynikající „*mathematicus*“ a také znalec klasické aristotelské logiky. Ale nejen to, zároveň byl schopen podávat skvělé

⁸⁴ Viz Kuldanová, P., Svobodová, J.: *Kultura jazyková*, Dostupné z: <http://www1.osu.cz/>.

výklady základních děl klasické antické filosofie⁸⁵, po-
učeně přednášet a diskutovat o otázkách rétoriky a do-
konce vést i dispute o nejvýsostnějších otázkách teolo-
gických.

Literát, básník a hudebník

Kromě schopnosti přesného myšlení a exaktního způsobu usuzování měl Benedikt i výrazné umělecké vlohy a předpo-
klady. Pokud je dokázal propojit se svými rozsáhlými zna-
lostmi, umožnilo mu to vytvářet umělecky hodnotné překlady
a parafráze biblických žalmů a zároveň je přebásnit do po-
doby českých časoměrných veršů, jež se staly (spolu s pře-
klady Jana Blahoslava a Jana Amose Komenského) na dlouhá
desetiletí, ba staletí jakýmsi vzorem pro česky psanou časo-
měrnou poezii. I v tomto směru je jeho dílo zakladatelské.⁸⁶
Zároveň projevila i jistou míru hudebního talentu, protože
dokázal tyto své překlady zhudebnit způsobem, který byl na
svou dobu nesmírně vyspělý.

⁸⁵ Poznamenejme na okraj, že v otázkách filosofických či teologických
byl Vavřínek Benedikt jistě zdatným interpretem, nicméně nejsou žádné
doklady o tom, že by jeho vlastní filosofická pozice byla originální, resp.
že by se programově hlásil k nějakému proudu tehdejšího filosofického
či teologického myšlení.

⁸⁶ Vše nasvědčuje tomu, že Vavřínek Benedikt orientoval svou básnic-
kou tvorbu především k tomu, aby uměleckou formou pozvedl český
jazyk na úroveň jazyků klasických. Zároveň však rozuměl básnické
tvorbě v humanistickém duchu jako vynikajícímu prostředku k reflexi
současného světa a člověka v něm.

Zkušenosti z překladatelské činnosti a tvorby principů českého časoměrného verše pak Benedikt využíval i pro svou vlastní básnickou tvorbu v podobě krátkých dvoj- či čtyřverší nebo rozsáhlejších skladeb.

Učitel a pedagogický reformátor

Prakticky celý svůj život strávil Benedikt v akademickém prostředí, ať už jako student, či učitel. Tato zkušenost spolu s jeho přirozenými schopnostmi a obsáhlými znalostmi z něho učinila jednoho z nejrespektovanějších pedagogů své doby. Byl však nejen výborný a uctívaný učitel, ale také nesmírně schopný organizátor školského systému a systému výchovy a vzdělávání vůbec. Prokázal to jak na postech rektora městské školy, které zastával v různých českých a moravských městech, tak i v prostředí pražského vysokého učení na nejvyšších akademických pozicích.

Obsáhlá pedagogická praxe se stala rovněž zdrojem jeho názorů na nutné proměny českého středního a vysokého školství. Základní principy jím navrhovaných reforem výchovného a vzdělávacího systému byly na svou dobu velmi progresivní a v mnohém směru souzněly s reformními snahami velikých duchů evropské renesance, jakými byli Erasmus Rotterdamský či Philipp Melanchthon, a leckdy předznamenávaly budoucí pedagogické reformní návrhy Jana Amose Komenského.

Jistě by bylo možno formulovat ještě některé další oblasti, pro které byl Vavřinec Benedikt z Nudožer významnou postavou.

Nicméně vezmeme-li ony uvedené tři oblasti summa summarum, lze bez nadsázky konstatovat, že tento muž se již během svého života stal osobností, která se svým významem a tvůrčí aktivitou výrazně zapsala do dějin české vzdělanosti a kultury ve druhé polovině 16. století a na počátku 17. století. A to i přesto, že následné dějinné události a smutné peripetie českých dějin znemožnily, aby jeho následovníci mohli zrealizovat mnohé jeho plány a ideje.

V každém případě může běh jeho životních osudů posloužit jako výborný příklad toho, že přirozené nadání, vůle a dostatek píle a životní energie mohou učinit i z člověka pocházejícího ze skrovných poměrů osobnost, jež pronikavě zasáhne do rozvoje národní kultury a vzdělanosti.

Jistě neznáme všechny okolnosti a detaily Benediktovy životní cesty. Mnohé musí být zatím jen pracně rekonstruováno a systematicky domýšleno. Je to z valné části způsobeno tím, že doposud zůstával tento učenec poněkud stranou a nedostávalo se mu dostatečné míry pozornosti. Nicméně v současné době (i zásluhou slovenských historiků) se již situace postupně mění a díky obsáhlejšími studiím a badatelské činnosti se přesvědčivě ukazuje, že tento absolvent jihlavské humanisticky orientované partikulární školy skutečně náležel k české intelektuální elitě své doby.

Když si tyto nové a novější poznatky propojíme s dobovými referencemi o charakterových vlastnostech Vavřince

Benedikta z Nudožer (skromnost, píle, spolehlivost, ne-
utuchající tvůrčí energie atd.), pak se ukáže jeho skutečná
duchovní velikost, která nutně přesahuje staletí až do naší
současnosti.

Ukázky z děl Vavřince Benedikta z Nudožer

V předcházejících kapitolách jsme se pokusili představit hlavní momenty života a díla renesančního učenice Vavřince Benedikta z Nudožer. Vždy platilo a dosud platí, že nejlépe se pozná osobnost nějakého člověka z díla jeho ducha a rukou. Proto by jistě bylo nejvhodnější představit čtenářské veřejnosti učeného mistra Benedikta tak, že by jí byla poskytnuta možnost seznámit se důkladně s jeho jednotlivými díly, tj. přečíst je a vstoupit tak přímo do duchovního a myšlenkového světa jejich autora.

Přirozeně, že v rámci našeho krátkého a stručného „portrétu renesančního učenice“ něco takového nelze provést. Nicméně přesto by jeho čtenáři měli mít možnost alespoň letmého setkání s Benediktovými texty. Pro tento účel jsme na závěr našeho pojednání zařadili několik krátkých výňatků. Drobné ukázky z textů Vavřince Benedikta z Nudožer jsou vybrány a sestaveny tak, aby jejich pročtení pokud možno poskytlo plastický obrázek tvorby renesančního učenice.⁸⁷

⁸⁷ Ukázky z latinsky psaných textů jsou přeloženy do českého jazyka a spolu s překladem je uvedeno i originální znění. V případě latinských i původně českých textů jsou použity novodobější edice.

Gramatika česká

Jako první ukázkou volíme některé pasáže z obsáhlé a velice zajímavé předmluvy, kterou Benedikt předeslal na úvod svého nejdůležitějšího gramatického pojednání:

„A tak jsem usiloval o vyvození axiomů a pravidel umění gramatiky z tobo druhu řeči, který byl v církvi nejvytříbenější a ve správě obce nejsvětlejší a nej přesnější. Totiž tak jako malíř nemaluje lva či jelena takového, jakého si snad vytvořil ve své mysli, ale takového, jakého pozoroval očima a jehož ideu si v duchu co nejpečlivěji promyslel: tak také gramatik nevytváří způsob řeči a nevyvozuje její pravidla odjinud, než ze zvyku, z obvyklého užívání, které je nejznamenitějším učitelem: pozoruje ty, kteří nejlépe hovoří a píší, odtud získává příklady, porovnává podobné s podobným a na základě tobo uvažuje o obecných pojmech a zavádí pravidla: a toto mi budiž obranou proti těm, kterým (nevím jak) se zdá být nevhodné, že Slované píše českou gramatiku: jako kdyby se nezdálo méně vhodným, aby Němci, Italové, Francouzi, Češi a jiné národy, které jsou velice vzdálené od řeckého a latinského jazyka, psali latinskou gramatiku. Z tobo, jak běžně používají řeč ti, kteří mluví a píší správně česky, jsem totiž odvodil pravidla a chtěl je přizpůsobit tak, aby byla vhodná k témuž obvyklému používání.“⁸⁸

⁸⁸ Český překlad (přel. M.H.) vznikl úpravou již několikrát citovaného slovenského překladu. Překlad je dostupný z: http://internal.ulib.sk/sluzby/pmsk/nudozersky_1603/gramatika.html

Originální latinský text:

„Atque ex eo genere sermonis, quod in Ecclesia esset tersissimum in politia splendidissimum accuratissimumque artis grammaticae axiomata et regulas deducere sum conatus. Ut enim pictor non talem leonem aut cervum pingit, qualem fortassis in suo cerebro effinxerit, sed qualem oculis contemplatus esset, et cujus ideam diligentissime animo complexus esset: ita grammaticus modum loquendi non finget, regulas non aliunde, quam ex usu praestantissimo dicendi magistro, deducet: intuebitur eos, qui optime loquuntur et scribunt, inde exempla petet, similiaque similibus comparabit, et inde generales notiones, comprehendet, regulisque includet: Et hoc mihi advertus eos praesidio erit, quibus nescio quam inconueniens videtur, ut Slavus Bohemicam grammaticam scribat: quasi non videatur inconvenientius Germanos, Italos, Gallos, Bohemos et alios longissime a Graeca et Latina lingua grammaticam latinam scribere. Ex usu enim recte Bohemice loquentium et scribentium regulas depromsi, iterumque ad eundem usum accomodas esse volui.“⁸⁹

„Ale zde se mi vskutku zdá, že musím napomenout zejména své rodáky a krajany ze Slovenska, kteří v největší míře zanedbávají pěstování jejich jazyka: dokonce tak, že se někteří (hovořím o některých ze zkušenosti) vychvalují tím, že nejenže nečtou české knihy, ale dokonce žádnou nemají ve svých knihovnách. Proto se stává, že musí hovořit pololatincky, když mají rozmlouvat o různých věcech v domácím jazyce. A to neuvádím ostatní škody způsobené jeho zanedbávaným studiem.

⁸⁹ NSS, str. 4.

Byli však i takoví, kteří se jakžtakž snažili: nuže takovým byl především blabé paměti velmi učený muž Albert Husselius v Prievidzi, který své žáky vyučoval i správnému pravopisu i ozdobnější a vytríbenější řeči: ale protože jim scházel vhodný postup, není nic podivného na tom, že dosáhli méně, než chtěli.

A tak je ve jménu oné lásky, kterou jsem jim povinován, znovu a znovu nabádám k usilovnějšímu čtení českých knih a k procvičování rodné řeči. (A kéž to dovolí bouře válečné.) Pokud jim v tom pomohu touto vskutku krátce poskládanou knížečkou, budu se domnívat, že jsem dosáhl cíle práce, které jsem se ujal.

Nenutím je zde k českému jazyku, ale vyzývám je k procvičování a pěstování jejich vlastní řeči, zvláště když školami oplývají nejen města a městečka, ale i vesničky.

Ale z jakého důvodu se budou tyto věci doporučovat i mládeži jiných národů? Zdá se totiž, že o těchto věcech je nutno pojednat jinak u těch (národů), pro které jsou určeny ani ne tak pro kráslení a zdokonaňování řeči, jako pro její naučení, jak je námi vypěstována. Nejsem neznalý toho, že jsou někteří, již se domnívají, že pro tyto lidové jazyky nemůže existovat nauka, a pokud nějaká existuje, pak je veskrze neužitečná, neboť se soudí, že tyto jazyky se dají naučit pouze zvykem a stykem. Pokud se jedná o první (námitku), zdá se, že jsme v této knížečce objevili nauku (necht' nám není toto slovo vyčítáno), která se vyrovná latině i řečtině, byť se teď ještě tak jasně neukazuje. Vždyť žádné věci nebyly zároveň vynalezeny i sbledány dokonalými. Avšak co se říká o neužitečnosti nauky pro poznání lidových jazyků, je řečeno věru odvážně, ale bez zkušenosti. Jestliže je možno se je naučit

zvykem a stykem, o to rychleji a snáze se dají naučit, přidá-li se ke styku i nauka. Plútarchos říká, že základy vědění jsou věci přírody, pokroky v něm věci vzdělávání neboli nauky, běžné užívání věcí cviku a všechno dohromady tvoří dokonalost vědění. Je-li tomu tak, kdo by pochyboval, že pro dokonalost je nauka užitečná? A jestliže je nauka prospěšná při pěstování řeči těm, pro které je tato řeč rodnou, proč bychom nemohli říci, že bude mít velkou váhu i při učení cizojazyčných?“⁹⁰

Originální latinský text:

„Verum enim vero hic mihi praecipue mei gentiles Slavi videntur cohortandi, apud quos excolendae eorum linguae maxima est negligentia: adeo ut nonnulli (expertus de quibusdam loquor) si non tantum non legant Bohemicos libros, sed ne in suis bibliotecis ullum habeant, gloriosum id sibi ducant. Hinc fit, ut cum de rebus illis domestica lingua est disserendum semilatine eos loqui oporteat. Caetera incommoda neglecti ejus studii non persequar. Exstiterunt tamen quidam, qui aliquid conati sunt: qualis vel inprimis fuit piaae memoriae doctissimus vir Albertus Husselius Prividiae, qui suos discipulos, et ad rectam orthographiam, et ad ornatorem cultioremque sermonem adsuefaciebat: sed quia destituebantur compendiosa catione, si minus, quam volebant, assecuti sunt, non est mirum.

Eos itaque ad diligentiores Bohemicorum librorum lectionem, et in vernaculo sermone exercitationem (ac utinam quidem per tumultus bel-

⁹⁰ Opět se jedná o upravený slovenský překlad z citovaného zdroje (úprava M.H.).

licos liceat) pro eo, quem illis debeo, amore etiam atque etiam exhortor: quia in re si isto qualicunque compendioso libello eos ad justos esse animadvertero, finem me suscepti laboris consecutum existimabo. Neque tamen ego hic eos ad Bohemicam linguam cogo, sed ad exercitationem et culturam ipsorum idiomatis invito: praesertim cum non tantum in civitatibus et oppidis, sed etiam in pagis scholis abundant.

*Quo vero reliquarum gentium iuventuti ista commendabuntur? Aliter enim videtur agendum de his apud eos, quibus haec non tam ad ornandum et excolendum, quam ad discendum linguam, ut a nostris exculta sit, proponuntur. Non ignoro esse quosdam, qui harum popularium linguarum dari artem posse non existimant; aut si fit ars aliqua, plane tamen esse inutilem, eo quod eas solo usu et consuetudine disci posse arbitrantur. Ad primum quod attinet, videmur in hoc libello analogiam artis (absit dicto invidia) neque Latinae neque Graecae linguae cedentem deprehendisse, ut ea nunc plena non prodeat: neque enim omnia simul inventa et perfecta sunt. Quod autem dicitur ad cognitionem linguarum popularium artem esse inutilem, confidenter id quidem dicitur sed tamen imperite. Si enim consuetudine et usu addisci possunt, quanto citius et facilius addiscentur, si ad consuetudinem accedat ars. Principia scientiarum Plutarchus ait esse naturae, progressiones institutionis sive artis, usum exercitationis, perfectionem omnium. Id si ita est, quis dubitet hic quoque ad perfectionem utilem esse artem? Et si iis, quibus haec lingua est naturalis, ad culturam ars prodest, quid ne dicamus etiam heteroglottis ad discendum multum momenti eandem allaturam?*⁹¹

⁹¹ NSS, str. 6.

Parafráze žalmů

Další ukázka je z věnovacího přípisu, kterým připsal Benedikt svůj překlad a parafráze biblických žalmů Karlovu vysokému učení v Praze:

„... (aby) občané cvičení v řečtině a latině o oněch studiích pozorně uvažovali a napoprvé vyslovili soud, následoval jsem druhdy stopy Latinů či stopy Řeků, jindy jsem však respektoval podmínky a přirozenost řeči české. Ač se přiblíží k „eurytmii“ této řeči, což je dnes přísněji požadováno, přece jsem ji vždy nemohl dosáhnouti kvůli zákonům časomíry. Jak doufám, budou jiné ozdoby štedře vyvažovat tento nedostatek. Buď zdráva, slovatná Akademie, a tvým členům a chovancům čín poručeno, aby cokoli, co je zde studováno, zahrnovalo to, co přispívá k ozdobě národa českého a národů pod jménem národa českého na tvé fakultě a ve tvé jurisdikci.

V Karlově alias Velké koleji 10. července Léta Páně 1606.“⁹²

Originální latinský text:

„... cives graece et latine exercitati de istis studiis primum omnium judicent, et attentius considerent, ubi Latinorum, ubi Graecorum vestigia sim secutus, ubi conditioni et naturae linguae bohemicae obsecutus. Quod ad „eurythmian“ illam, quae hodie accuratior requiritur, attinet, etsi non ubique eam propter leges pedum assequi potui, alia tamen ornamenta hunc defectum abunde, ut spero, compensabunt. Vale, inclita Academia, et quidquid hic est studii, si modo quid ad ornamentum

⁹² Přel. M.H.

gentis bohemicae et nationum sub nomine gentis bohemicae in tua facultate et jurisdictione comprehensarum faciet, tuis civibus et alumnis commenda.

*E collegio Carolino, alias Magno, 10. Julii anno salutis nostrae 1606.*⁹³

⁹³ Dle Jirečkovy edice, str. VIII.

Pro ilustraci samotného básnického umění Vavřince Benedikta z Nudožer si předvedme ukázkou z jeho překladu a parafráze žalmů:

Žalm LXXIX⁹⁴

(verš trochejský)

*Proč pohanských zběř lidí do tvých dědictví vpád činí?
králi věčný, ach popatřiž, jak se působí nyní!
Tvému mínu voddaný hanebně chrám zohyzdili,
v Judstvu město tvé svaté žalostně v rum obrátili.
Tvých služebníkův těla ptákům žravým rozbázeli,
tvých milých těla zvěřím sau k roztrhání voddali.
Krev jejich po všech stranách vůkol se města spouštěla,
jakžto přívalem potok rozvodnělý valem tekla.
Tut' nebyl žádný z lidí, by chtěl zbité vopatřiti,
tut' nebyl žádný z lidí, mrtvé kdoby chtěl pohřbíti.
Jak živi tak též zbití všicknit' sme již v zahanbení:
konce posměchům mnohým u sousedův našich není.
Otče dobrý, dlouho-liž tvá prchlivost trvat' bude?
dlouho-liž tvé horlení tak brozně plápolat' bude?
Radše hněv na národy svůj sešli, jenž tě neznají,
sešli království na ta, která na moc tvau nedbají.
Neb vidíš sám, jak mečem tvé símě věrné sau zbili,
všecko ohněm jich obydli z gruntu jak vyvrátili.
Nepravosti nám našich ó nezpomínej již, Bože,*

⁹⁴ Dle Jirečkovy edice, str. 71–72.

býti rač milostivý, pro nepravost jest nám boře.
Ó spomož, silný Bože, spomož pro míno své svaté,
vysvobod' nás všechny, odpusť hříchy naše proklaté.
Usta rač začpat' pohanská, jenž se posměšně ptají:
kdež je Bůh váš? by spomohl vám, proč prodlévá? říkají.
Krev nevinnau svých služebníků milých rač pomstiti,
nad nimi tvau pomstu zas dej ve zdraví nám spatřiti.
Slyš vzdychání skrušené věžňů v žalář tmavý daných,
vysvobod' silnú ruku na smrt žalostnú oddaných.
Křivdu sousedům našim v zlosti vzteklym rač odplatiti,
příkoří jak nám činí, rač jim vrchem vynahraditi.
Tvůj my lid, vovečky tvé, které ty pastvů příhodnú
jakžto pastýř sám paseš, zdravau sytíš sám potráví.
K tvé cti písně veselé budem vochetně zpívati,
v národech tobě mnohých bez konce chválu vzdávati.

Žalm CXIII⁹⁵

(verš jambický)

Nuž vzdejte všickni Pánu čest,
větší kterýž nad všechno jest;
pozdvihna každý věk blasu,
každého jej vzývej času.
Na východ i v těch pustinách,
ve všech na západ končinách,
bud' jméno Páně chváleno,

⁹⁵ Dle Jirečkovy edice, str. 84–85.

*bud' všech lidí zvukem ctěno.
Neb kdy kdo vyšší byl jeho
ve všech světa stranách všeho?
čí sláva tak rozšířena?
čí chvála tak rozblášena?
Nemůž se žádný vybrati,
by mohl se Pánu vrovnati,
on ač v nebi trůnem sedí,
však až na zem k tichým hledí.
Ráčí chudým pomáhati,
je s knížaty srovnávati:
an jak prvé seděl v prachu,
s pány stojí již bez strachu.
Týž Pán vzdělává neplodné,
jim dítky dává ozdobné:
by Pána svého chválily,
tak věk v radosti strávily.*

Jako příklad vlastní české básnické tvorby Benediktovy poslouží jeho „*Píseň nová*“.

Píseň nová,

v níž se obsahuje modlitba za ochranu Božskou proti nepřátelům a za svornost mezi křesťany, též na způsob latinských veršův složená⁹⁶.

*Ach Bože svatý, jakých časův sme dočkali!
s čím sme se pro naše těžké břichy potkali!
stůj při nás, bojuj za nás, ó Kriste králi náš!⁹⁷
K nám se teď nepřátelé Turci přiblížili,
tvých věřících křesťanův množství mečem zbili.
Města, zámky, kostely mnohé vyvrátili,
vsi mnohé, tvrze mnohé ohněm vypálili.
Co starých postínali, mladých navázali,
k bídě věčné před sebou do svých krajín hnali!
Dítky křesťanských lidí malé poturčili,
an na to s plácem truchlé rodičky patřili.
Jak se velmi jim daří, štěstí jako mají:
s pokřtěnými Turkey nás, tvůj lid, přemáhají!
Jak mnoho slavných krajín křesťanstvu odňali,
měst pevných množství, hradův množství pozbívali!
Jak mnoho krajín našich nepřátelé mají,
nic nato však křesťané nic zprosta nedbají!*

⁹⁶ Dle Jirečkovy edice, str. 86–88.

⁹⁷ Tento příběh se opakuje ve všech verších, mimo verš 10–20 (pozn. ed.).

*Již na hrdle nám leží, na nás dotírají,
 blízko nás již harcuje, o náš život hrají.
 Křesťané se nesnadí, Turek se vesselí,
 křesťané že tak jedni proti druhým čelí:
 buď při nás, spokojž ty nás, ó Kriste králi náš!
 Zruš lidí těch baurlivých převrácené rady,
 k zbaubě křesťanské kteří nás vespolek vadí.
 Snadno vojnu jest ztropit, lidskáť je sic to věc:
 rozbrojův vzteklost kojit, vlastní Boží je věc.
 Křesťané milí, prosím, proč nás mrzí pokoj?
 tuť nemůže dobře býti, kdež trvá rozbroj.
 Nechte váleky již domácích, již spokojte se,
 byť nepotlačil Turek nás, ó spokojte se!
 Když v žaludku jest žření, člověk zdravý není,
 což děláte, křesťané? zanechte bauření.
 Hříchy naše nám škodí, zlé všechno působí,
 k svému pádu křesťané se vespolek zlobí.
 Skrz to pak v Uhřích se jak v jiných zemích děje,
 až se nám chytrý Turek spravedlivě směje.
 Skrz to markerabství moravské dost' pocítilo,
 již se neštěstí to též Čechům přiblížilo.
 Jak se neštěstí hrubé s mnohými potkalo,
 jak se velmi škod chudým lidem mnoho stalo!
 Dlanbo-liž pak křesťané budau se hadrovat?
 dlanbo-liž pak vespolek budau se mordovat?
 Nespomínej nám našich hříchů, milý Pane,
 neb budeš-li mstíti nás z hříchův, kdo zůstane?
 Rač ty sám pomáhati své církvi sauzžené,*

*od vlkův a lvův žravých již skůro poblené.
 Zkaz ty sám, kteří se mínu tvému rauhají,
 ty kteří cizím bohům tvau slávu dávají.
 Ó nebeský králi náš, ó rač se ozvati,
 zběř tureckau, zběř tatarskau rač rozebnati.
 Dej pomoc našim milým pěším i rejtharům,
 at' mohau odpírati statečně Tatarům.
 Hejdukův rozbroj spokoj, spokojž i hussary,
 jichž živau smělost obrat' na Turkey jenčary.
 Sám ty chraň svých křesťanů, z bíd sám vytrhni nás;
 neb se velmi trápení těžké valí na nás.
 Ó učin svým křesťanům, rychlau učin pomoc;
 ukrutníkův neb na nás brozná valí se moc.
 At' vidí nepřátelé, o nás že péči máš,
 že sme věrný tvůj my lid, že nás zkažit' nedáš:
 stůj při nás, bojuj za nás, ó Kriste králi náš!*

Poznámka:

Tuto svou vlastní skladbu Vavřinec Benedikt z Nudožer rovněž zhudebnil pro čtyři hlasy – diskant, tenor, alt a bas.⁹⁸

⁹⁸ Partitura je dostupná například v Českém muzeu hudby v edici z počátku 20. století.

Pro dokreslení širše Benediktových odborných zájmů uvedme i ukázkou z jeho matematické učebnice *Základy aritmetiky*:

„Rozdělené po sobě jdoucí veličiny jsou předem dány poměrem.

200 kop míšenských grošů má být rozděleno mezi tři (osoby) za podmínky, že první bude mít 1 (díl), druhý 2 (díly), třetí 4 (díly). Jak velké budou podíly jednotlivých (osob)? Rozumí se zde, že díl první (osoby) musí být k dílu druhé (osoby) v poměru 1 : 2, (díl) druhé (osoby) k (dílu) třetí (osoby) v poměru 2 : 4. Přidávejte tedy po sobě jdoucím veličinám podle logického závěru:

	1	28 4/7
7 dává 200 tedy	2	57 1/7
	4	114 2/7.” ⁹⁹

Originální latinský text:

„Deinceps separati antecedentes ratione dantur.

Sexagenae grossorum misnensium 200 tribus ea conditione sunt partendae, ut primus habeat 1, secundus 2, tertius 4, quota pars erit singulorum. Hic intelligitur primi partem esse debere ad partem secundi, ut est, 1 ad 2, secundi ad partem tertii ut 2 ad 4. Additis igitur his antecedentibus conclude:

	1	28 4/7
7 dant 200 ergo	2	57 1/7
	4	114 2/7.” ¹⁰⁰

⁹⁹ Přel. M.H.

¹⁰⁰ Dostupný z: http://www.snk.sk/swift_data/source.

Pro případné zájemce o řešení aritmetických úloh z raného novověku uvedme ještě jednu Benediktovu úlohu a řešení ponechme na laskavém čtenáři:

„Pěti bratrům zůstalo dědictví (ve výši) 5.000 kop (grošů) za podmínky, že první obdrží jednu polovinu, druhý jednu třetinu, třetí jednu čtvrtinu, čtvrtý jednu pětinu a pátý jednu šestinu. Otázka zní, jaká množství budou představovat jejich podíly?“¹⁰¹

Originální latinský text:

*„Haereditas 5.000 sexagenarum relicta quinq(ue) fratribus ea conditione, ut obveniat primo $1/2$, secundo $1/3$, tertio $1/4$, quarto $1/5$, quinto $1/6$. Quaeritur quanta futura sit pars cuiusque?“*¹⁰²

¹⁰¹ Přel. M.H.

¹⁰² Dostupný z: http://www.snk.sk/swift_data/source.

Literatura

(V seznamu literatury nejsou sice uvedeny všechny tituly, které byly při zpracování této krátké biografie použity, ale jsou zde zároveň zahrnuty tituly další, nepoužité. Seznam je sestaven jako stručný přehled prací, které mohou případnému zájemci posloužit k lepší orientaci a hlubšímu studiu.)

1. Vavřinec Benedikt z Nudožer: *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo*, ed. N.S. Smith, FF OU, nakladatelství Tilia, Ostrava 1999;
2. *Časoměrné překlady žalmův br. Jana Amose Komenského, pak br. Jana Blahoslava, kn. Matouše Philomona Benešovského a M. Vavřince Benedikta Nudožerského*, ed. J. Jireček, Vídeň 1861;
3. Koupil, O.: *Grammatykáři (Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672)*, Karolinum, Praha 2007;
4. Marek, F. : Humanistická škola v Jihlavě, In *De vita scholastica aneb O životě ve školách*, ed. M. Hemelík, VŠPJ, Jihlava 2011;
5. Kollárik, O.: Laurenc Benedikt Nudožerský, Dostupné z: http://www.snk.sk/swift_data/source/;
6. Outrata, F.: Vavřinec Benedikt z Nudožer – (polo)zapomenutý předchůdce Komenského, *Čeština doma a ve světě*, 6 (1998), 1;
7. Čiliak, O.: *Humanista z Nedožier*, Prievidza 2005;
8. Maltán, M.: Vavřinec Benedikt z Nedožier 1555–1615, *Slovenská reč*, 68 (2003), 2;

9. Kraus, J.: Čtyři sta let od vydání české mluvnice Vavřince Benedikta z Nudožer, *Český jazyk a literatura*, 54 (2003-04), 2;
10. Giger, M.: Významné jubileá Vavrinca Benedikta Nudožerského, *Slovenská reč*, 70 (2005), 6.

Martin Hemelík

Vavřinec Benedikt z Nudožer

Portrét renesančního umělce

Ediční řada IGLAVIA DOCTA, svazek I.

Vydala Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2011

Vydání první

Grafická úprava akad. malíř Vladimír Netolička

Frontispis: Nástropní freska domu na Masarykově náměstí
40/41, Jihlava

Foto: akad. malíř Martin Kos

Tisk: AMAPRINT-Kerndl, s.r.o.

Náklad 150 výtisků

ISBN 978-80-87035-55-9